

PREZENTACE AGRIKULTURY V MUZEÍCH V PŘÍRODĚ

VYBRANÉ PŘÍSPĚVKY ZE SBORNÍKU
KONFERENCE AEOM 2011

PREZENTACE AGRIKULTURY V MUZEÍCH V PŘÍRODĚ

VYBRANÉ PŘÍSPĚVKY Z KONFERENCE AEOM 2011

©HALMOVÁ, Mária, OČKOVÁ, Katarína a JANOŠTÍNOVÁ, Marianna (eds.). *Conference Report: Tagungsbericht 2011. Association of European Open Air Museums: Verband Europäischer Freilandmuseen*. Martin: Slovenské národné muzeum – Valašské muzeum v přírodě, 2013.

Překlady anglických textů: Jiří Měsíc

Redakční zpracování: Radek Bryol, Metodické centrum pro muzea v přírodě, VMP v Rožnově p. R.

Texty neprošly jazykovou korekturou

Obrazové přílohy jsou součástí originální tištěné nebo digitální verze sborníku

<http://www.mcmuzeavpriode.cz/digitalni-knihovna.html>

OBSAH

VYTVÁŘET PŘÍRODU	3
Charlotte Ahnlund Berg	
ZPROSTŘEDKOVÁNÍ VENKOVSKÉ TRADICE SEVERNÍ ANGLIE	
ZAPOJENÍ NÁVŠTĚVNÍKŮ V MUZEU BEAMISH, UKÁZKA ZEMĚDĚLSKÝCH METOD	
A CHOVU ZVÍŘAT	7
Rhiannon Hiles	
PREZENTACE AGRIKULTURY V MUZEU MALYE KORELY	10
Anna Permilovskaya	
HMOTNÉ A NEHMOTNÉ: OŽIVENÍ ZEMĚDĚLSKÝCH TRADIC V NÁRODNÍM MUZEU	
V PŘÍRODĚ V BUKUREŠTI	16
Vivian Dragomir – Aurelia Cosma – Aurelia Tudor – Iulia Anania	
PREZENTACE TRADIČNÍHO ZEMĚDĚLSTVÍ VE VALAŠSKÉM MUZEU V PŘÍRODĚ	24
Šárka Kramolišová	
STARÉ A KRAJOVÉ ODRŮDY OVOCNÝCH DŘEVIN VE VYBRANÉ ČÁSTI	
ETNOGRAFICKÉHO REGIONU VALAŠSKA	30
Radoslav Vlk	

VYTVÁŘET PŘÍRODU

Charlotte Ahnlund Berg

Skansen Stiftelsen, Stockholm

V průběhu roku 2011 byl Skansen zapojen do veřejného programu MiL, který se zaměřoval na obyvatele specifického kulturního prostředí v minulosti, přítomnosti a budoucnosti. V rámci projektu jsme přemýšleli o tom, jak se muzeum za svých 120 let existence snažilo transformovat svébytný prvek ve svém přirozeném prostředí, 45 metrů vysokou skálu ve Stockholmském souostroví do tvaru, který se někdy označuje jako model Švédska.

Od zarostlého lesa až k formálnímu parku

První pokus změnit prostředí původní skály Skansenu se uskutečnil na počátku 19. století, kdy si obchodník a loďař John Burgman postavil na tomto místě letohrádek a zbudoval kolem něj park. Staré jilmy a lípy v této oblasti stále svědčí o tehdejším stromoví. První opravdový pokus o vytvoření expozice, ale ještě v krytých prostorách, se odehrál v roce 1870, kdy Artur Hazelius představoval „podzimní migraci Laponců.“ Později své myšlenky už rozvíjel ve venkovním prostředí Skansenu a jedna z prvních věcí, kterou představil, byl laponský tábor *„Pokud chcete vysázet jedle, měly by být vysázeny kolem laponské chýše a za ní Měly by být vysázeny nepravidelně, tak jako rostou v lese,“* napsal v jednom z pokynů svým zaměstnancům. *„Odted' najdete ve Skansenu vzorky vegetace z horských výšin Norrlandu až k bukovým lesům jižního Švédska,“* Hazelius napsal později spokojeně ve výroční zprávě.

Skansen se stal parkem navrženým v převažujícím stylu tohoto období: klikaté cesty vedly návštěvníky k mnoha překvapením a atrakcím, jakými byly malebné chalupy, rybníky, milníky nebo zvířecí výběhy navržené ve „formálním parkovém“ stylu. I dnes můžete stále nacházet stopy po této první přestavbě, jakými jsou například romantické shluky rybníků s malými mosty.

Za účelem upravit holou skálu, bylo použito mnoho tun zeminy a tisíců rostlin, jak vypovídají výroční zprávy. Bohužel se ale nedochovaly žádné nákresy nebo plány. Je nám známo, že Artur Hazelius navrhoval všechny úpravy sám a k práci najal kvalifikovanou pracovní sílu, přesto tehdy neměl žádné profesionální zahradníky. Níže pod skálou paralelně probíhala

stavba Biologického muzea, jehož zřizovatelem byl Gustaf Kolthoff, který usiloval o to představit panorama živočišného života ve Švédsku a zvýšit zájem veřejnosti o přírodu.

Obecné rozvržení

Skansen postupně zvětšoval svoji původní rozlohu. Počet historických budov se rozrůstal a to, co kdysi stálo na okraji, se najednou stalo součástí centrální oblasti. Bylo k tomu potřeba nové rozvržení a písemná dokumentace popisující charakter parku a jeho kolekci. Snaha vytvořit opravdové „Švédsko“, byla do této doby uskutečněna jen v omezeném rozsahu. Skansen byl tehdy především dílem přírody. Proto tehdejší ředitel muzea, Andreas Lindblom, najal v 30. a 40. letech akademicky vzdělané pracovníky s velkým zájmem o kulturní a přírodní dědictví: botanika, budoucího profesora dějin architektury a zoologa, aby toto změnil. Struktura a funkcionalismus se staly klíčovými slovy. Rozestavení historických budov mělo od nynějška geograficky odpovídat mapě Švédska, alespoň pokud jde o sever a jih. Skansen byl rozdělen do osmi částí, které představují rozdílné regionální charakteristiky: severní Švédsko se svými borovicovými a jedlovými lesy v kontrastu s otevřenou zemědělskou krajinou, jižní a centrální Švédsko se svými listnatými stromy a drsný ráz ostrovů v Baltském moři.

Bylo za potřebí mnoho sil, které tvarovaly a udržovaly ducha „opravdové“ přírody. Díky dynamitu a tvrdé práci, skála ve Stockholmu nyní nabízí vzorky arktické přírody, jakož i sady, pole a louky. Plán z roku 1940 z velké části stále ještě dominuje dnešní výstavbě a bude se rozvíjet i nadále. V budoucnu bude veškeré rozvržení parku včetně rostlin, kamenů, celkové vegetace nebo i podzemních kanálů, potrubí a kabelů k dispozici v katalogu Primus, v němž jsou registrovány všechny historické sbírky. Díky tomu bude možno vidět téměř kompletní propojení objektů, interiérů, staveb a rostlin.

Stálá expozice

Prezentovaná přírodní expozice muzea se samozřejmě nemůže zcela slučovat s realitou kvůli velikosti prostoru, špatným klimatickým zónám, nedostatku finančních zdrojů apod. Symbolické přírodní prvky, které jsou charakteristické pro požadovaný typ oblasti, nebo společnosti, jsou alespoň ve zkratce zastoupeny vrbami s přistřiženou korunou, chmelem, kouzelnou jeřabinou (o které se věří, že uchrání domov před požárem), nebo dokonce rybářskou sítí na stěně chudého chalupníka. Protože v muzeu není žádné jezero, síť může symbolizovat místní drobný rybolov a odkazovat k drenážním projektům v této oblasti a jejich vlivu na člověka a přírodu. Skansen a jeho unikátní kombinace sbírek, vybraných vzorků

z přírody, zvířat a budov tvoří poměrně přesvědčivý celek. Bez průvodců, kteří návštěvníkům poskytují komentář k představeným kolekcím, by byl celkový zážitek nedostatečný. Prostřednictvím jejich slov naše kolekce ožívají, jednotlivé vrstvy se odhalují a svět přichází k životu. V mnoha ohledech je daleko snazší vytvořit reprezentaci kulturní krajiny, zahrad, polí nebo záhonů se zeleninou. Práce s přirozeným prostředím, dokonce i když je příroda často ovlivněna lidmi, je ale větší výzvou.

Člověk a kulturní krajina

Tematický výběr komentované prohlídky je obvyklý způsob, díky kterému může návštěvník studovat jednotlivé sbírky a jejich skladbu. V následujících odstavcích popíšu prezentaci letošního projektu zaměřeného na využívání přírodních zdrojů a jeho dopady na přírodu v minulých dobách.

Cílem projektu je představit nejen vztahy mezi přírodou a kulturou v různých částech muzejních sbírek, ale stejně tak i vztahy mezi přírodními zdroji a jejich využití v minulých dobách, dnes i v budoucnu. Projekt má dále za cíl posílit obraz muzea, poskytnout nový rozměr v dosavadním obsahu a vzdělávacích metodách užitých při instalaci „stálých expozic,“ jinými slovy, snažíme se naše stálé výstavy nadále rozvíjet. Naší myšlenkou je vystavovat symbolické přirozené prvky, které by mohly vyjasnit vztahy mezi člověkem a přírodními zdroji a pokládat otázky týkající se životního prostředí. Dále bychom chtěli zvýšit povědomí o těchto problémech s odkazem na tzv. „zelené stopy.“ Doufáme, že projekt by také mohl napomoci upevnit vztahy mezi různými muzejními odděleními a přizvat ke spolupráci společníky aj., kteří by rádi navázali bližší vazby s muzeem a zapojili se do projektu.

Práce na rozvíjejících se sbírkách znamenala dokončit některé z představených zemědělských usedlostí, jakými byl např. statek Halland (přemístěn do muzea v roce 1896). Běžná expozice je zaměřena na obytný dům a jeho interiéry a na zástupce některých místních zvířecích plemen. Projekt se snaží poskytnout celistvější obraz za pomoci mlýnského potoka, představení ekonomicky významné textilní výroby, pěstování rostlin a používání tradičního rostlinného barviva, výroby provazů z lipového lýka apod.

Riskujeme, že představíme příliš romantický, nostalgický obraz dávných časů, ale ne všechny pozůstatky z minulosti jsou krásné. Odpadky, například, také tvoří součást dnešní kulturní krajiny. Umělá, falešná skládka, může naše návštěvníky přimět k zamyšlení a možná dokonce ke konkrétnímu postoji při srovnání tehdejších časů a současnosti. Máme i několik expozic

věnovaných historii dolování, činnosti, která výrazně ovlivnila a stále ovlivňuje přírodu. Švédská hornická tradice byla ve Skansenu zastoupena v menším měřítku už v roce 1898, a to díky obytnému domu kovolijce. Stopy samotného průmyslu, nicméně, chyběly. Při realizaci projektu MiL jsme se rozhodli přeměnit nedaleký rybník na otevřený povrchový důl z 18. století. Vypuštění rybníka nám poskytlo jámu s kameny a železnou rudou a dalo příležitost ji doplnit navijáky a kladkostroji. Zcela záměrně jsme udělali toto místo „ošklivé.“ Školáci ve věku 10 až 12 let jsou přizváni, aby se zúčastňovali programů zaměřených na těžbu a důl tak mohl zůstat stálou součástí expozice

Skansen je otevřen po celý rok s výjimkou období Vánoc. Zima nepatří mezi naše nejnavštěvovanější období. Chtěli bychom proto představit zimu jako přírodní fenomén sám o sobě, jako aktivní období pro těžbu dřeva, demonstraci výroby dřevěného uhlí a dehtu a práci s koňmi (viz obr. 5). Přestože se projekt MiL zaměřuje na všechna roční období, pomáhá nám mj. zjistit, zda by i mimosezónní činnosti mohly přilákat více návštěvníků. Dalším cílem projektu je představit vztah mezi městem a venkovem a upozornit na vzájemnou závislost a přínos mezi oběma, k tomu byli přizváni dokonce herci, aby otevřeli dialog s návštěvníky a vytvořili spojení mezi minulostí a současností.

Zelený kabát

Krajinu můžete dotvářet z estetických, praktických či dokonce ideologických důvodů. V 90. letech 19. století, romantické a nacionalistické představy o přírodním parku napomohly vybudování „Švédska“ v horní části Skansenu. Racionalita, funkcionalismus a nové vzdělávací metody převažovaly během 30. a 40. let a dopomohly vytvořit muzeum logičtější, srozumitelnější a udržitelnější pro rozvoj. V roce 1980 jsme hovořili o ekologickém výhledu, dnes používáme slovo neudržitelnost. Vše proto, aby si kus staré skály mohl dále uchovat svůj zelený kabát.

ZPROSTŘEDKOVÁNÍ VENKOVSKÉ TRADICE SEVERNÍ ANGLIE

ZAPOJENÍ NÁVŠTĚVNÍKŮ V MUZEU BEAMISH, UKÁZKA ZEMĚDĚLSKÝCH METOD A CHOVU ZVÍŘAT

Rhiannon Hiles

Muzeum Beamish

V muzeu Beamish mohou návštěvníci zažít dvě odlišná období, která se projevovala v zemědělství a technikách obhospodařování půdy v první a druhé polovině 19. století. Konkrétně v prostoru několika hospodářských budov „Home Farm“ a v samotném centru areálu muzea v „Pockerley Old Hall.“

Étos muzea Beamish vychází z tradice, která oživuje sociální dějiny díky představeným kolekcím v jejich historickém kontextu a díky zapojení návštěvníků prostřednictvím výkladu průvodců v dobových oděvech. Naše metody pro zapojení návštěvníků jsou založeny na kolekcích samotných a informacích, které se týkají venkovského a průmyslového dědictví severu Anglie, a na poslání muzea představit návštěvníkům činnosti a metody pro strategický rozvoj. V praxi to znamená, že používáme techniky, které návštěvníkům nabízí příležitost se podílet, nebo jen sledovat reprezentativní metody zemědělského života, nebo technik hospodaření s půdou v prostorech muzea. Sociální kontext zemědělského života se představuje nejen v usedlostech a budovách v areálu „Home Farm“ a „Pockerley Hall,“ ale i v chovu zvířat a produkce potravin. Využíváme konceptu z „pole na talíř“ a historického procesu výroby ve vztahu k sezónní produkci.

Severní oblast

Severní Anglie je jak venkovská, tak průmyslová oblast se silnou tradicí v těžbě uhlí, olova, hornictví, ocelářském průmyslu, loďařství a rozsáhlé zemědělské produkci. Průmyslové vesnice, odrážející těžbu uhlí vyrostly ve venkovském prostředí, zejména v Hrabství Durham. Ve zvlněné krajině Durhamu leží zemědělské usedlosti, z nichž mnoho stále uchovává své původní stavby, přestože některé z nich jsou často ukryté za modernějšími stodolami a přístavbami.

William Cobbett na počátku 18. století poznamenal, že se před svou návštěvou doslechl, že Hrabství Durham je *země pluhu*, čemuž nemohl zpočátku porozumět, když před sebou viděl

zvlněné a často poměrně strmé kopce. Nicméně si brzy všimnul brázd po orbě, ke které místní obyvatelé používali voly a koně. Navzdory této zemědělské tradici, byl Durham vždy bohatým zdrojem uhlí a olova a mnoho vesnic bylo postaveno tam, kde zrovna kvetl uhelný průmysl. Mnohé z těchto vesnic stále stojí.

Muzejní kolekce

Zemědělská kolekce v Beamish pochází z 19. století. Muzeum podporuje chov regionálních a vzácných plemen Durhamského Shorthorn skotu, ovcí Teeswater a koní Cleveland Bay. Tato plemena dosáhla vrcholu své slávy v průběhu první poloviny 19. století, proto byla do muzea vybrána, aby reprezentovala tehdejšího ducha krajiny. Populace koní se v této době stále zotavovala po napoleonských válkách a většina oblastí přistoupila k využití volů, aby podpořila válečné náборы. George Culley (první léta 19. století) plemeno Cleveland Bay často chválil a horlivě podporoval křížení plemen za účelem vyšlechtit silnější pracovní koně.

V roce 1825 existovalo mnohem méně uznávaných koňských plemen než dnes a většina z nich byla pouhými „typy,“ spíše než ušlechtilými plemeny, což znamená, že křížení probíhalo na jiných principech než dnes. V této době existovalo velké množství „experimentálních“ kříženců. Clydesdale koňské plemeno, které bylo poprvé popsáno na počátku 19. století, a jehož popis se značně lišil od toho, který byl přesně definován a uznán v plemenné knize v 80. letech 19. století, mohlo splnit tento požadavek.

Severní oblast Anglie byla známá pro svůj chov koní Clydesdale především v pozdním 19. století a na počátku 20. století díky šlechtitelům z Panství Lambton a Panství Lorda Londonderryho a jeho hřebčinu v Seaham na východním pobřeží Durhamu. Toto plemeno se podobá menšímu plemenu koní z Beamish, kteří mohou být identifikováni podle čísla 1908 v rejstříku Royal Show konané v Newcastleu.

V prvních letech 19. století se používání strojního zařízení na polích omezovalo jen na koňské pluhy, několik druhů secích strojů a příležitostné plečky. Tehdy bylo také zcela běžné pozorovat velké množství lidí, kteří pracují na polích. Mnoho těchto polních prací si vyžadovalo i značnou sílu, protože třeba i pletí a odstraňování rostlin škodlivých pro zdraví zvířat a koní se stále provádělo ručně.

Během 19. století se větší statky, jako je Home Farm, staly zpracovatelskými závody, téměř továrnami, které suroviny přeměňovaly na konečné produkty. Navzdory mechanizaci v některých oblastech, byli koně stále potřební ve všech aspektech zemědělského života. Tyto

faktory přiměly Beamish předvádět techniky obhospodařování půdy konce 19. století s využitím koní a parních strojů v samém centru muzea.

Zapojení návštěvníků

Muzeum Beamish zaznamenává za poslední 3–4 roky dramatický nárůst návštěvnosti. V současné době registruje více než 400 000 návštěvníků ročně. To je částečně přičítáno opětovnému zaměření se na návštěvníky muzea a zapojení místní komunity. Venkovské projekty zahrnují „senoseč,“ kde se pracuje s horskými komunitami ve Weardale v Hrabství Durham, stejně jako rozvíjející se učení a nabírání bezprostředních zkušeností pro školní návštěvy s více než 40 000 dětmi ročně.

Rozsáhlé akce, jako je například Beamišská zemědělská výstava (Beamish Agricultural Show) zaznamenávají mezi 3500 až 4000 návštěvníky každý den po dobu čtyřech dní. Aktivní zapojení návštěvníků do zemědělského života na Beamish jim umožňuje nabýt zkušenosti a poznat lidovou kulturu. V jednom z nejchudších regionů v zemi, ve kterém je velký podíl studentů a jejich rodičů, kteří nikdy nevystoupí do svého vlastního venkovského prostředí, Beamish poskytuje příležitost se zapojit do venkovského života v rámci svého kulturního dědictví.

Budoucnost

Hlavní budovy (Home Farm) jsou situovány na okraji areálu muzea za veřejnou komunikací. Zemědělská půda, která patří farmě je sice velmi blízko, nicméně projekt „z pole na talíř“ a interakce mezi návštěvníky a průvodci může být kvůli vzdálenostem občas ohrožena. Je třeba proto návštěvníky více zapojit v centrální oblasti muzea v typických zemědělských usedlostech. Stejně tak, jako muzeum pokračuje v rozšiřování kolekce a její prezentace, tak také venkovské dědictví regionu zůstává zásadním faktorem pro návštěvníky a původní komunity, jejichž historii reprezentuje.

Ruská muzea v přírodě nejenže reprezentují tradiční kulturu země, ale ve svých architektonicko-etnografických expozicích často odrážejí také ducha určitého regionu. Severní oblast Ruska je k vidění ve třech muzeích, v Arkhangelsku, Vologdské oblasti a Karélii.

Severní Rusko je obrazem národní kultury a ruské mentality posledních dvě stě let a uchovává si specifické rysy, které se postupně přenesly do celé kulturní oblasti. Severní Rusko reprezentuje významný státní útvar v evropské části země a navzdory své multietnické povaze, zastupuje především slovanskou kulturu, která oblasti dominuje z historických důvodů.

Severní oblast Ruska sehrála významnou roli při formování národní identity a zaujímá jedno z nejvýznamnějších míst na kulturní mapě této země. Tato specifická část ruského kulturního dědictví může být srovnána s jedinečností národní a světové kultury. Severní Rusko ale má především zvláštní místo v ruském kulturním dědictví. Od 19. století, kdy byla tato oblast poprvé „objevena“ ve vědeckých a uměleckých oborech, je sever Ruska vnímán nejen jako zeměpisný výraz, ale také jako místo vyznačující se specifickými rysy, které vždy modifikovaly ruskou kulturu, což tomuto místu dává statut *zvláštního kulturního prostoru*.

Region severního Ruska, jako jednotný kulturní fenomén, zastává velký význam nejen v ruském kulturním dědictví, ale i mimo něj. Významné památky, které se nacházejí na jeho území, včetně těch, co představující samotné Rusko, jsou uvedeny v seznamu světového dědictví UNESCO.

Kultura ruského severu vyvolává řadu stálých asociací – rozsáhlá území, přirozeně tekoucí řeky, lesy, močály, specifická dřevěná lidová architektura, která odráží lidskou adaptaci v tomto drsném prostředí, stejně jako folklor, lidové umění a místní dialekty, které čerpají z dialektů staré ruštiny. V tomto řetězci zaujímá vedoucí pozici kulturní krajina. Kulturní krajina ruského severu je primárně *rolnickou oblastí s venkovským osídlením*.

Venkovská kulturní krajina je systém, který zahrnuje osídlení, původní krajinu, rozvržení jednotlivých osad, toponymický systém, lidovou architekturu, stejně jako etnos, hospodářskou činnost, jazyk a duchovní kultury. Venkovská krajina je nejčastějším typologickým znakem,

přestože byla zachována ve své původní formě pouze na periferiích, daleko od regionálních administrativních center.

Na ruském severu se objevily tři hlavní typy osídlení podle sociálních a ekonomických vlivů: *pogost* (chrámový areál), vesnice a osada. Vedle těchto tří hlavních byly běžné také: *pochin* (trh), *okol*, *sloboda* a *posad*. Odborníci z oborů etnografie, architektury a geografie studovali rozvržení osídlení a jeho lokaci. Typ osídlení odráží architektonicko-prostorové rozložení původních skupin. Typ skupinového osídlení, kdy se jednotlivé osady nacházeli ve skupinách spíše než samostatně, je pro oblast ruského severu nejběžnější. Takový typ osídlení se zde objevil v 16. a 17. století a ustálil se mezi 18. a 19. stoletím.

V oblasti ruského severu existuje výraz *the root village*, což je název pro dlouhodobě zavedenou domorodou osadu. S největší pravděpodobností vznikla většina osad následujícím způsobem: první osadník postavil své stavení na místě vhodném pro zemědělství, rybolov a lov, nebo na místech s dobrou pozemní komunikací. Pokud počet obyvatel přesáhl limit, který určovala velikost orné půdy nezbytné pro jejich existenci, začaly na dalších místech vyrůstat jiné osady. Takto vznikaly první skupinové osady. Tento typ skupinového osídlení se vyznačuje specifickými stavebními rysy, vnitřní organizací, nadřazeností centra osady, což vyústilo ve vytvoření známých architektonických úkazů.

Folklor je důležitým zdrojem informací o kulturní krajině ruského severu, protože *oblastní písně* živě představují místa svého vzniku. K tomu všemu jsou to historické záznamy o některých obcích a jejich obyvatelích. Lidové písně jsou efektivní způsob jakým se dobrat podrobnějšího popisu a zároveň mají schopnost mezigeneračně přenášet charakter kulturní krajiny.

Jazyk kulturní krajiny je vyjádřen v jeho toponymii a dialektch místní komunity. Mapování domorodých skupin obyvatelstva je spojeno s povodím řek, a proto jména skupin, která dominují v onomastice Severního Ruska jsou: *dvinyane* (obyvatelé povodí Dviny), *pinezhane* (obyvatelé povodí Pinegy), *vazhane*, *pizhemtsy*, *kuloitsy*, *mezena* a *kokshary*. Zvláštnosti krajiny této oblasti by také mohly sloužit pro vysvětlení kolonizace toků, typu osídlení a jejich rozvržení.

Výsledky výzkumu k tomuto tématu jsou uvedeny v monografii A. B. Permilovské.¹ Praktický význam této práce je spojen s teoretickým a metodologickým využitím studia památek lidové architektury a zřízení muzeí v přírodě. V našem výzkumu zaujímá kulturní krajina vedoucí postavení.

¹ PERMILOVSKAYA, A. B. *The Russian North as a Special Territory of Heritage*. Arkhangelsk – Jekaterinburg, 2010, 552 p., 673 ill.

Osídlení severu bylo významnou událostí v etnické historii ruského lidu, kdy si slovanští rolníci poprvé podrobili oblast tajgy. Orná půda každého zemědělce byla rozdělena do tří zhruba stejných částí: pro zimní plodiny, pro jarní plodiny a na úhor. Stejný systém byl použit později při osídlování Sibíře. Rusko bylo v 19. století rolnickou zemí: „*Rusko dluží venkovu mnohem víc, než kdokoli jiný. Ruská vesnice je loukou, na které vykvetla celá naše národní kultura, naše etika, naše morálka, naše filozofie a náš nádherný jazyk.*“ To jsou slova slavného ruského spisovatele F. Abramova, který se narodil ve vesnici Verkola v oblasti Arkhangelsku, a který ve svých pracích severoruské vesnice oslavoval.

Rolnický život byl vždy spjat s půdou, v některých případech se dokonce i porody uskutečňovaly přímo na poli poblíž brázd. Během svého terénního výzkumu v Severním Rusku ve vesnici Kimža na řece Mezen, jsem zaznamenala zvyklost, že lidé pohřbívají zesnulé poblíž svých obydlí, pod prahy, nebo do stavení určených k sušení ovoce a zeleniny, do sýpek na okraji vesnice nebo poblíž mlýna. Požadavky místních obyvatel, aby byli pohřbeni poblíž jejich pole anebo cesty, která k němu vede, stále dosvědčují význam této tradice. Například rolník A. V. Voronukhin řekl své dceři: „*Pohřbi mě u našeho pole; ochráním tak celou rodinu.*“

Moderní muzeum Malye Korely zaujímá rozlohu 140ha a obsahuje 120 památek dřevěné lidové architektury, včetně tří stálých expozic in situ (církevní stavby se nachází ve vesnicích Nenoksa a Lyavlya, rodinný statek Kunitsins leží v dobové ulici v Archangelsku). Lidová architektura a každodenní život v ruské vesnici ze severní oblasti a především její zemědělství jsou v muzeu zastoupeny nejvíce. Jakým způsobem?

1. Za prvé, muzeum představuje věrný model venkovské kulturní krajiny ruského severu. Na severu to byla přirozená krajina, která definovala směr kolonizačních proudů, typu osídlení a jeho rozvržení. Přednost byla dána oblastem v blízkosti řek, které byly používány jako hlavní komunikační spojení. Typ skupinového osídlení, ve kterém jsou jednotlivé osady situovány ve skupinách, spíše než samostatně, je nejběžnějším typem osídlení charakteristickým pro tuto oblast. Muzeum Malye Korely je konstruováno podle klasického principu a představuje modelové osídlení ruského severu: shluk několika vesnic, šest architektonických a etnografických sektorů, které odpovídají starobylé patronymické struktuře osad ruského severu a odráží tradiční způsob uspořádání venkovských sídel. Domy byly

postaveny buď v řadě vedle sebe na břehu řeky s výhledem na ni, nebo situovány směrem na jih „ke slunci,“ nebo volně. V současné době mohou návštěvníci navštívit čtyři sektory.

2. Ruský sever je zemí stavitelů a dějiny ruské lidové architektury jsou do značné míry dějinami architektury ruského severu, ve kterém dřevěná lidová architektura dosáhla svého vrcholu. Zemědělství v muzeu Malye Korely je zastoupeno četnými ukázkami této domácí lidové architektury. Nachází se zde různé typy komor: pro skladování obilí a oděvů a komory pro uchovávání ryb a rybářského vybavení. Rolníci na severu vždy v komorách uchovávali nejcennější a nejdražší věci. Bohatství rodiny se posuzovalo podle velikosti této stavby: „*plná komora = plná kapsa*.“ Konstrukce komory spočívala na řadě několika trámů, často položených na jakémsi kamenném základu a byla zakryta převislou střechou, která poskytovala ochranu proti atmosférickým srážkám.

Dalším zajímavým řešením při stavbě komor bylo užití dřevěných sloupků na přirozeném reliéfu země. V muzeu jsou zastoupeny různé typy komor: jedno, nebo dvoupodlažní komory a dvojité komory. Veřejné zásoby obilí v případě špatné sklizně, či jiných katastrof, byly uchovávány ve veřejných sýpkách (*magazei*): ve vesnici Sura v regionu Pinega a ve vesnici Verkhni Konets v Lenské oblasti. V 19. století měl rolník v severní oblasti na své usedlosti od jedné do tří sýpek. Velmi často byly situovány uprostřed usedlosti „na dohled,“ a to tak, že na ně byl výhled z oken nebo dveří hlavního stavení (Podvinye, Kargopolye). V Pineze byly sýpky situovány mimo osady, kde tvořily tzv. „komorová městečka“ nebo „komorové ulice.“

Takto se stavělo z praktických důvodů: v případě požáru v obci byly nejcennější věci vsýpkách uchráněny. Podle materiálů z našeho terénního výzkumu, podobné „komorové městečko“ jehož součástí je 28 staveb, je stále zachováno v obci Verkola na řece Pinega (Veretye). Na konci 19. a začátku 20. století existovaly na ruském severu bok po boku sezóně obývané osady s těmi tradičními. Osada zaměřená na zpracování sena Khornemskoye, kterou jsme do expozice přemístili z Pinegy, je jedním z takového typu osídlení. Tato osada sloužila původně pouze při sušení sena. Pro rolníky bylo příliš namáhavé cestovat 30 km, aby si mohli na louce nasušit seno, proto si zbudovali dočasné osídlení. Domky měly dynný provoz. Tato stavení byla mnohem menší, než obvykle. Existovaly tři různé typy sezónních obydlí. Prvním z nich bylo velmi archaické obydlí: jizba bez síně. Druhý typ příbytku měl obytnou místnost a síň, a nejdokonalejší z nich měl obytnou místnost, síň a komoru se šikmou střechou. V blízkosti domu byly malé komory pro skladování potravin. Tyto stojí na kůlech nad zemí.

Rolníci používali sušírny k sušení obilných klasů a jako mlat. Obvykle byly tyto sušírny postaveny mimo osadu kvůli nebezpečí požáru. Někdy byly tyto stavby sjednoceny, např. dvě sušírny a mlat ve vesnici Borosvid v kargopolské oblasti.

Muzeum Malye Korely má jeden vodní mlýn a osm větrných mlýnů. Na ruském severu byly mlýny soukromé a patřily vždy jednomu vlastníkovi, přesto je využívali všichni obyvatelé obce, kteří za mletí platili. Převažovaly zde dva typy větrných mlýnů: sloupcový větrný mlýn a mlýn holandského typu s otočnou střechou s perutěmi. Sloupcové větrné mlýny v muzeu Malye Korely mají různé typy základů.² Kolekce „Větrné mlýny ruského severu“ je přístupna v interiéru mlýnu z bývalého kláštera v Kozhozerski (mlýn byl používán k mletí obilí a řezání dřeva). Tato výstava ukazuje rozmanitost, stavitelské a regionální zvláštnosti severních mlýnů.

3. V roce 2006 byl mlýn z obce Kalgachikha v oblasti Onega zrestaurován do svého původního stavu včetně veškerého jeho vybavení. Na Festivalu chleba, který se koná v září, tak může návštěvník sledovat proces mletí obilí a samotné pečení s možnou ochutnávkou. Mlynář vypráví návštěvníkům o mlýnech na severu a ukazuje jim, jak rolníci mleli obilí za starých časů. Poté zve návštěvníky k účasti na procesu mlácení a mletí obilí a ke společnému pečení. Hosté mohou také navštívit Trh s chlebem, kde se také nabízí čerstvě upečený chléb k ochutnávce.

Cykličnost rolnické kultury a tradiční výroční zvykosloví se odráží ve specifických muzejních akcích, které ukazují nové způsoby prezentace kulturního dědictví spojeného se zemědělstvím. Koňský festival při příležitosti Dne Svatého Flora a Laura je vynikajícím příkladem. Na tyto svátky se pohlíželo s despektem, protože byli patroni koní ve starověkém Rusku. Muzeum tento svátek pořádá společně s dostihovými kluby. V tento den se návštěvníci mohou zúčastnit různých soutěží, jakými jsou například soutěže o nejkrásnější ozdobení koní barevnými stuhami a květinami. Lidé v dobových kostýmech předvádí slavnostní krmení koní ovsem a *dožínky* – starobylý obřad spojený s ukončením sklizně. Návštěvníci mohou také vidět jezdeckou exhibici a zúčastnit se profesionálních kurzů jezdeckví.

Prezentace tradičního zemědělství je v muzeu zastoupena v interiérech rolnických domů a hospodářských budov, kde jsou obvykle vystaveny masivní zemědělské nástroje; občas

² Tyto se v angličtině označují slovy „crib“, „frame“ a „racks.“

můžeme pozorovat také některé zemědělské činnosti. Tyto mohou být k vidění uvnitř jednotlivých sýpek, mlýnů a také na výstavách (např. „Len na severu“). Uprostřed sektoru Kargopolye-Onega leží pole s různými plodinami, jakými jsou pšenice, žito, ječmen a len. Chmel se pěstuje na zemědělských statcích a používá se k vaření piva. Na závěr bych chtěla stručně shrnout, že muzeum Malye Korely ve své kolekci představuje zemědělskou kulturu, ukazuje různé typy zemědělských staveb a tradiční obřady spjaté s výročním zvykoslovím.

ZDROJ

PERMILOVSKAYA, A. B. *The Russian North as a Special Territory of Heritage*. Arkhangelsk – Jekaterinburg, 2010, 552 p., 673 ill.

HMOTNÉ A NEHMOTNÉ: OŽIVENÍ ZEMĚDĚLSKÝCH TRADIC V NÁRODNÍM MUZEU V PŘÍRODĚ V BUKUREŠTI

Vivian Dragomir – Aurelia Cosma – Aurelia Tudor – Iulia Anania

Národní Muzeum v přírodě „Dimitrie Gusti“, Bukurešť

Národní muzeum „Dimitrie Gusti“, prestižní instituce s více než osmdesátiletou tradicí a jedno z prvních muzeí v přírodě v Evropě, je výsledkem intenzivního a nepřetržitého, jak teoretického, tak terénního výzkumu a muzeologických experimentů řízených profesorem Dimitriem Gustim, zakladatelem Školy sociologie v Bukurešti. Muzeum má pod svou správou bohaté dědictví s celkem 346 budovami a 52 000 objekty pocházejících z období mezi 17. a 20. stoletím.³

Národní muzeum „Dimitrie Gusti“ umožňuje výjimečnou prezentaci nehmotného kulturního dědictví skrze různorodé a efektivní způsoby, které dávají do nových souvislostí tradiční rumunské duchovní praktiky.

Každý dům v muzeu má svůj vlastní inventář, který se skládá z nástrojů používaných pro zemědělské práce. Návštěvníci si je tak mohou zblízka prohlédnout a zjistit, jak se používaly. Bohužel, jak víte, protože se naše muzeum rozkládá uprostřed města, můžeme zemědělské techniky předvádět jen v omezené míře. Výmlat obilí a jeho pozdější mletí předvádíme pouze pomocí ručních nástrojů (kamenný mlýnek). Přesto nám nic nebrání v tom, abychom návštěvníkům předváděli původní zvyklosti. Nejprve je třeba zmínit, že v období komunismu byly mnohé z těchto zvyklostí zakázané, nebo mohly probíhat jen v omezené míře. Přežily jen díky různých fíntám, jakými byla například jejich transformace v obyčejnou folklorní zábavu. V naší prezentaci se vynasnažíme vám představit některé z tradic, které naši terénní pracovníci posledních dvacet let studovali, a které se stále dodržují v některých zemědělských oblastech Rumunska. Mnoho z nich se také díky výzkumu podařilo oživit, včetně jejich původních významů. Pro naši prezentaci jsme zvolili zemědělské svátky, které představujeme v našem muzeu ve stejných časových obdobích, v jakých se původně uskutečňovaly na vesnicích.

Předváděním zemědělských obřadů, jakými jsou simulace orby a setí, se snažíme ukázat kvazi-univerzální význam celého aktu v souvislosti s oslavou Nového roku. Bez ohledu na

³ Muzeum bylo otevřeno 17. dubna, 1936. Jeho otevření bylo výsledkem práce Profesora D. Gustiho a jeho více než desetiletého výzkumu.

datum, kdy byly prováděny, nebo zaznamenány, protože tyto zvyky představují, a to bez jakýchkoliv pochybností, stopy prapůvodních oslav začátku nového agrárního roku.

Na vesnicích v severovýchodní části země,⁴ skupiny dívek a chlapců chodí na Nový rok od domu k domu, aby ohlásili příchod kněze „s křížem.“ Tato tradice se nazývá Chiraleisa⁵ (z řeckého spojení Kyrie Eleison – Pane, smiluj se) a děti při ní třikrát opakují slovo „Chiraleisa!“ Jako odměnu poté obdrží jablka, oříšky a sušenky. Dětská koleda za doprovodu zvonečků se zpívala za účelem bohaté sklizně v následujícím roce, a aby zahнала zlé duchy. Někdy děti obíhaly třikrát okolo stavení a křičeli „Chiraleisa, / klas / až k pasu / šťavnaté ovoce a / a obilí božskou sílu!“

Čas orby a obdělávání čerstvé půdy

V evropské lidové tradici se pluh používal až do nedávna v zemědělských rituálech, které odkazovaly ke kalendářnímu cyklu nebo důležitým momentům v životě člověka (obzvláště co se týče plodnosti). Objevoval se také v magických rituálech ochraňující zdraví člověka (orba čerstvé půdy kolem vesnice za pomoci pluhu taženého dvěma voly, byl způsob, jak se chránit proti závažným onemocněním). Změny způsobené v průběhu staletí díky různým kalendářům proměnily tento jarní svátek v agrárním kalendáři na oslavu zimního slunovratu, který se dnes slaví jako svátek koled.

Se vši pravděpodobností, první brázdu vyoranou v souvislosti s původním Novým rokem napodobovala celá zemědělská společnost až do konce orby a setí. V rumunském folklóru se dochovala legenda, podle níž římský císař Traján vzdával čest jarním zemědělským činnostem a jejich počátku tak, že vyznačil první brázdu na poli nedaleko Říma. Tento starobylý zemědělský rituál plodnosti je praktikován Rumuny v podobě lidového dramatu v noci na Nový rok: Plugușorul⁶ (Malý pluh). Skupina mládežníků s obyčejným pluhem (někdy dokonce taženým voly a koňmi), zdobeným barevnými stuhami, jedlovými větvemi,

⁴ Převážně v Severní Transylvánii a Severní Moldávii.

⁵ SIMION, F. M. Sărbătorile la români. In Studiu etnografic, Vol. I, Cârniligile, București, 1898; CARAMAN, P. Colindatul la români, slavi și la alte popoare. In Studiu de folclor comparat. București, 1983; GHINOIU, I. Panteonul românesc. București, 2001; MUȘLEA, I. – BÂRLEA, O. Tipologia folclorului. Din răspunsurile la Chestionarele lui B. P. Hasdeu. București, 1970; OLTEANU, A. Calendarele poporului româ., București, 2009; CANTEMIR, D. Descriptio Moldaviae. București, 1971; del CHIARO, A. M. Revoluțiile Valahiei. Iași, 1929.

⁶ Tato tradice je typická pro oblasti Bukovina, Moldávie, Dobružje, Muntenie, Oltenie na jihovýchodě Transylvánské plošiny.

listy stálezelených rostlin nebo papírovými květinami, chodí na Nový rok od domu k domu a přejí prosperitu a štěstí. Stejně tak zároveň napodobují orbu a další zemědělské činnosti.⁷

Tento zvyk můžeme považovat za „malé pojednání o zemědělské etnografii“, které je předchůdcem všech kroků, které později zemědělci následovali. Od první brázdy do sklizně, přes odborné zasvěcení a zvyky a způsoby myšlení, které se soustředily na představy o životě a smrti s vazbou na zákony přírody. Průvod masek je doprovázen hlasitým zvoněním zvonů a mrskáním biče, které mají svět očistit od zlých duchů. Protagonistům tohoto obřadu se nabízely dary výměnou za dobré přání (většinou šlo o jídlo a pití).

Další zvyk, který se praktikoval na Nový rok, byla tzv. „Vasilica“,⁸ která se vztahovala ke svátku Svatého Basila. Jedná se o zemědělský folklórní rituál, ve kterém je panenka oblečená jako nevěsta, anebo je naaranžovaná tak, aby její tvář připomínala prasečí hlavu. Obvykle je ozdobená náušnicemi, korálky, barevnými stuhami a lidé ji promenádují napříč vesnicí za doprovodu houslistů, kteří zpívají specifickou koledu. Její slova odkazují k zemědělství, nebo někdy také vypráví příběh o soudu boha „Šivy“, nebo jiných světských tématech a končí tradičním přáním všeho dobrého. Velká většina badatelů se domnívá, že původ tohoto zvyku leží v hinduismu (během představení se objevuje jméno boha Šivy při obětování prasete a většina aktérů obřadu pochází právě z této části světa).⁹ Tento zvyk je na pokraji vymizení, ale muzeum jej znovuoživilo poprvé v minulém roce.

Orba začala brzy, v březnu, obvykle v pondělí, což je vhodný den pro jakýkoliv začátek. Tanja¹⁰ (název důležité spojovací součásti pluhu) je jedním ze zvyků, které spojují rituály plodnosti a úrody se zemědělskými zvyky, protože oslavuje první den orby. Nejpilnější hospodář z vesnice, který provádí na jaře orbu, je oslavován jako císař a lidé jej okázale doprovází celou cestu až na pole, které do jeho příchodu leželo ladem, a které hospodář třikrát obejde a poté slavnostně pozdraví Slunce. Pak směřuje k řece, kde starší pronesou řeč, pomocí které chtějí zaručit plodnost polí a provedou posvátnou očistu ve společné lázni. Dále přichází rituální večeře, událost, na které se podílí všichni členové komunity.¹¹

⁷ ADĂSCĂLIȚEI, V. Istoria unui obicei: Plugușorul. Iași, 1987; POP, D. Obiceiuri agrare în tradiția populară românească. Cluj-Napoca, 1989; FOCHI, A. Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea: răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu. București, 1976; POPESCU, A. Tradiții de muncă românești. București, 1986; SIMION, F. M. Ref. 3; CUCEU, I. – CUCEU, M. Ritualurile agrare românești. II. Orații după colind în spațiul românesc intracarpatic. Studiu introductiv și corpus de texte. București, 2008; GHINOIU, I. Obiceiuri populare de peste an. București, 1997.

⁸ Zvyk typický pro jihu Rumunska a Dobrudže.

⁹ GHINOIU, I. Ref. 5; CUCEU, I. – CUCEU, M. Ref. 5.

¹⁰ Zvyk pocházející z Transylvánie.

¹¹ CUCEU, I. – CUCEU, M. Ref. 5; GHINOIU, I. Ref. 5.

Voda, základní prvek života, je také přítomná ve všech přechodových rituálech, které značí nejdůležitější okamžiky v životě člověka (narození, sňatek, úmrtí), někdy hraje také očistnou roli (*lustratio per aquam*), někdy je prostředkem k zasvěcení nebo plodnosti a je také přítomna ve všech zemědělských rituálech. Rumunská mytologie věnuje této základní látce tři rituální praktiky: „paparuda“, „caloianul“ a „sângeorzul“, které existují v různých formách ve všech převážně zemědělských národech.

„Paparuda“¹² zaujímá zvláštní místo mezi rituály, protože je to magický obřad pro vyvolání deště. „Paparuda“ se odehrává v jednom ze čtvrtků, které následují po Velikonocích, nebo jednoduše v dobách sucha. Osoba ženského pohlaví, v souladu s rituální očistou, je oblečena do zelených listů a obdrží rituální jméno Paparuda. Následovaná doprovodem, Paparuda projde každou domácností, napodobující současně kroky skákavého tance. Píseň Paporudy: „*Paparudă-rudă, sai în sus și udă, udă cu găleată, ca să crească roada – Paparudă-rudă, vyskoč a vylívej vodu, vylívej vodu z kýble, aby plodiny mohly růst*“,¹³ je také zaklínadlo pro vyvolání deště doprovázené rytmickým tleskáním a slovy, která napodobují zvuk prudkého letního deště. Ženy, u jejichž domů se Paparuda zastaví, vyjdou ven, smočí ji vodou a přinesou jí dárky (zejména vejce a pšeničnou mouku).

Podobně jako „Paparuda“, se svátek „Sângeorz“¹⁴ odehrává 23. dubna, dne, který se shoduje v křesťanském kalendáři se svátkem Svatého Jiří. Hlavními prvky jsou voda a zelené stvoření, Sângeorz, chlapec, který má na sobě zelené větve jako symbol blahobytu. Jeho doprovod, 5–7 hochů za ním putuje přes vesnici. Tento maskovaný chlapec je v každé domácnosti opředen dary, až jej nakonec přivedou k fontáně, kde na něj rituálně vylejí několik kbelíků vody. Doprovod je velmi hlasitý a doprovází jej houslista nebo hráč na píšťalu. Domácnosti dávají účastníkům obřadu vejce (symboly plodnosti a hojné úrody), ze kterých nakonec kuchař usmaží obří omeletu (150–200 vajec) a později na ní všichni rituálně hodují, což je zárukou toho, že byl obřad úspěšný. Čím více je Sângeorz mokrá, tím větší je omeleta, tím lepší následující rok bude a urodí se více plodin.¹⁵

Svátek „Caloian“¹⁶ se odehrává k určitému datu (třetí úterý po Velikonocích) a má slavnostní povahu, protože představuje pohřební obřad v těchto krocích: společné shromáždění skupiny malých dívek (které mají pět nebo šest let); porod (výroba) Caloiana, obvykle tvarovaného

¹² Rituál známý ve všech oblastech Rumunska.

¹³ BÂRLEA, O. Folclorul românesc. Vol. I, București, 1981; POP, D. Ref. 5; CUCU, I. – CUCU, M. Ref. 5; FOCHI, A. Ref. 5; GHINOIU, I. Ref. 5; GHINOIU, I. Ref. 3; GHINOIU, I. Sărbători și obiceiuri românești. București, 2007.

¹⁴ Zvyky dodržované v samotném centru Transylvánie.

¹⁵ BĂNĂȚEANU, C. Tânjeaua în Maramureș. I, Baia Mare, 1969; GHINOIU, I. Ref. 5.

¹⁶ Svátek známý v různých místních a oblastních formách po celém Rumunsku.

z jílu; násilná smrt posla (malý kluk nebo děvče); objev bezvládného těla po dlouhém hledání (rituální sekvence uvedená v lidovém textu); stříkání vodou (rituální lázeň), ozdobení květy, červenými vejci, nebo červenými vaječnými skořápkami a uložení mrtvoly do rakve nebo na prkno; pohřeb Caloiana podle scénáře, který je totožný s pohřbíváním nesezdaných mláďenců na tajném místě (na křižovatkách, hranicích, v pšeničných polích, na březích podél vodních toků); exhumace (vzkříšení) o tři dny později; potopení exhumovaného Caloiana ve vodě, vhození těla do fontány, později umístění těla na prkno, které unáší proud. Obřad končí oslavou smrti a spoustou jídla a pití a někdy také kruhovým tancem Caloiana, při kterém participují i mláďenci. Caloianovy texty mohou být rozděleny do dvou kategorií: první typ textů je oplakávání, druhým typem jsou prosby.¹⁷

„Drăgaica“¹⁸ je svátek spojovaný se „Sânzianou“ (galium verumor galium mollugo), se svízelem, rostlinou, která počíná růst v den jarní rovnodennosti a jako zázrakem kvete v den letního slunovratu. K této rostlině se dovolávají, jak dívky zralé na vdávání, tak ženy s dětmi v náručí. Během jejich tance, svízel symbolicky dodává sílu klasu, vůni léčivým rostlinám, zmírňuje bolest a léčí lidské nemoci, zejména u dětí. Navíc chrání plodiny před kroupami, bouřemi a vánicemi, předurčuje dívkám jejich budoucí manžele a tak dále. Když tento svátek není řádně oslaven, Drăgaica způsobuje vichřice, přináší krupobití, činí lidi nemocnými a odebírá rostlinám jejich léčivou sílu a vůni.

Z pšeničných klasů a sedmi dalších rostlin (pelyněk, verbena, bazalka, třezalka, kapradina, černý bez, čekanka, vrba a především svízel) mladé dívky splétaly věnce, které pak nosily na hlavě při tanci. Květinové věnce se kdysi házely na střechy a v závislosti na poloze, do které padly a na tom, jak dlouho zůstaly svěží, mohly předpovědět budoucnost dívky, které patřily. V některých oblastech země, vydržely až do dalšího roku na vchodových dveřích, oknech, pilířích bran, hraničních kamenech a na hrobových křížích a věřilo se, že chrání lidi, zvířata a sklizeň před nepříznivými, zlými silami nebo před povětrnostními pohromami – krupobitím, povodněmi, bouřkami a podobně. Drăgaice někdy tančily svůj kruhový tanec po vesnici a navštěvovaly domácnosti, obzvláště ty, ve kterých žili těžce pracující oráči. Dívky nosily vysoký kříž ozdobený svízelem, pelynkem, pšeničnými klasy, česnekem, korálky, náramky, dětským oblečením, kterému se říkalo Prapor Drăgaice.¹⁹

¹⁷ BÂRLEA, O. Ref. 11; CANDREA, I. A. Iarba fiarelor. In Studii de folclor: din datinile și credințele poporului roman. București, 2001; CONSTANTINESCU, N. Lectura textului folkloric. București, 1986; FOCHI, A. Ref. 5; SIMION, F. M. Sărbătorile la români. In Studiu etnografic. Vol. III, Cincizecimea, București, 1901; GHINOIU, I. Ref. 5; GHINOIU, I. Ref. 3; POP, D. Ref. 5.

¹⁸ Svátek známý v rozdílných evolučních formách v Moldávii, Dobrudži, Muntenii, Oltenii, a omezeně v Transylvánii (Maramureș, Făgăraș, Brașov, Covasna).

¹⁹ GHINOIU, I. Ref. 5; GHINOIU, I. Ref. 3; POP, D. Ref. 5.; CANTEMIR, D. Ref. 3.

V kalendáři zemědělských činností je letní slunovrat nejvhodnější období pro sklizeň. Tyto červencové týdny se nazývají: „týden sklizně, nebo týden Sântilie – Svatého Eliáše“ nebo „První letní týden“. V lidové tradici, se toto období vyznačuje jedním z nejbohatších zvyků roku z hlediska symboliky: svátku skončení sklizně. Svátky sklizně, které budeme prezentovat, jsou: vikářova včela, Boží vousy, věnec spletený z pšeničných klasů a žezlo.

Lidé pracovali společně jako včely, aby jejich práce byla v období žní co nejefektivnější. „Včelí“ den začal brzy, pracovníci si oblékli nedělní šaty, hostitel jim nabídl jídlo a pití, a pak šli na pole v následujícím pořadí: houslisté, rodina hospodáře a poslední „včelí“ pracovníci se srpy a kosou. Často se k nim připojil i kněz, aby tuto aktivitu podpořil svou přítomností.

Aby se zachoval duch pšenice, poslední stojící klasy se nesklízely. Říkalo se jim Boží vousy (nebo polní vousy, či vousy země),²⁰ kvůli přesvědčení, že tímto způsobem se plodivá síla přenesla na příští úrodu. Předpokládalo se, že v těchto ušetřených klasech, je duch pšenice uchráněn před srpem nebo smrtí kosou a může tak přinést úrodu i příští rok.²¹

Na konci sklizně si zručné ženy vybraly ty nejkrásnější a nejbohatší pšeničné klasy, které pak pletly v různých formách k sobě do věnců, do kříže, nebo přímo do věnců s křížem uprostřed. Na některých místech věnec vypadal přímo jako kříž a říkalo se mu žezlo.²² Poté jej upevnily na dřevěný rám.²³

Věnec z pšeničných klasů²⁴ je atributem svátku ukončením sklizně. Tento zvyk se skládá z několika fází: pletení rituálního objektu, přepravení věnce do hostitelova domu, pohoštění pro všechny účastníky, a tanec věnce. Dívka nebo chlapec v nedělních šatech vedou procesí. Zpívala se specifická rituální píseň, nazvaná píseň věnce. Věnec reprezentující sklizeň byl vítán u hospodářů, kteří jej ostříkovali vodou, toto gesto představovalo symbol plodnosti. S věncem se pak vešlo do domu a třikrát se s ním obešel stůl. Pak jedna z žen řekla zařikadlo věnce. Věnec byl pak dán vlastníkům domu, kteří jej pověsili vedle svatého obrázku, nebo zavěsili na stropní trám, což bylo nejvíce uctívané místo v domácnosti. Pracovníci si pak sedli ke stolu. Věnec z pšeničných klasů byl pak během roku považován jako posvátný předmět. Když přišel čas setí, pšeničná zrna z tohoto věnce se smísila s těmi, jež měla být zaseta. Věnec pak zahrabali do brázdy, nebo jej pokládali v době Vánoc, nad chleba, který se dával

²⁰ Tradice známá v Muntenii, Transylvánii, Moldávii, Bessarabii.

²¹ GHINOIU, I. Ref. 5; IONICĂ, I. Dealu Mohului: Ceremonia agrară a cununii în Țara Oltului. București, 1996; POP, D. Ref. 5.

²² Tradice známá na jihu Transylvánie a oblasti Sibiu.

²³ GHINOIU, I. Ref. 5; GHINOIU, I. Ref. 3; IONICĂ, I. Ref. 19; POP, D. Ref. 5; BÂRLEA, O. Ref. 11; BOT, N. Cântecul cununii. București, 1989.

²⁴ Zvyk typický pro Transylvánii a oblast Banátu.

mladým koledníkům; někdy také zdobil svatební prapor, nebo jej pokládali na čelo novomanželů.²⁵

Člověk může snadno vidět, že tyto zvyky mají několik společných rysů:

- šířily se po celém území Evropy (nebo jiných kontinentech), kde zemědělství bylo hlavním předmětem obživy; pod různými názvy, ale se společným scénářem
- skupina lidí, kteří inscenovali rituál, museli respektovat následující pravidla: a) museli být mladí; b) neposkvrnění; c) mít na sobě nejkrásnější nedělní šaty; d) a museli být pohlední
- texty, většina z nich je ve verších a kombinuje proroctví se zařikáváním s cílem zajistit hojnou úrodu
- náboženství modifikovalo všechny tyto pradávné zvyky a vtisklo do nich své vlastní představy o jejich oslavách
- místem konání těchto rituálů bylo obvykle pole nebo dům
- konec rituálu vždy provázelo obřadné jídlo

Jak jistě víte, naše muzeum v přírodě je městečko uprostřed Bukureště, hlavního města Rumunska. Tato pozice nás zbavuje možnosti vykonávat výše uvedené zvyky v původních oblastech jejich výskytu. Nicméně, naši specialisté vynakládají veškeré úsilí, aby veřejnosti prezentovali staré zemědělské nástroje a zvyky pocházející z naší historie. Kromě zemědělských nástrojů v původních domácnostech naši pracovníci průběžně zkoumají i jejich současné užívání v terénu. Na základě jejich výzkumu a bohatého archivu, který spravuje naše muzeum – fotky, filmové záznamy, grafika, průzkumy – jsou naše vzdělávací programy vytvořeny tak, aby sloužily hlavním funkcím muzea: zachování, rozvoji a předávání znalostí. My, specialisté, máme za úkol udržovat tradice ve světě, který se neustále mění. Tyto zvyky a tradiční rituály nás přibližují k sobě a pomáhají nám se cítit součástí stejného světa. Navíc nám také umožňují uvědomit si rozdíl mezi současností a minulostí. Nezapomínejme, že jsme těmi, kteří díky našemu vzdělání a zkušenostem, mají povinnost předat budoucím generacím tento nevyčíslitelný poklad a v případě potřeby neustále udržovat profesionalitu, serióznost a vědecký přístup.

²⁵ GHINOIU, I. Ref. 5; GHINOIU, I. Ref. 3; IONICĂ, I. Ref. 19; POP, D. Ref. 5; BÂRLEA, O. Ref. 11; BOT, N. Ref. 21.

LITERATURA

CUCEU, I. – CUCEU, M. Ritualurile agrare românești. I. Plugușorul în spațiul românesc extracarpatic. In Studiu introductiv și corpus de texte. București, 2007.

DUMITRAȘCU, N. I. Cântări de stea și colinde. București, 1928.

NICULITA-VORONCA, E. Datinile și credințele poporului roman. București, 1998.

GHINOIU, I. Vârstele timpului. București, 1988.

Vývoj a charakter zemědělství na Valašsku

Moravské Valašsko spadá do oblasti Karpatského oblouku. Hornatý ráz zdejší krajiny ovlivnil způsob života místního obyvatelstva ve všech jeho aspektech včetně tradičního způsobu hospodaření. Výškové rozdíly předurčily charakter zemědělství v nížinách a ve vyšších horských polohách, kterým po dlouhá léta vévodilo salašnictví – sezónní ustajování a pastva ovcí a koz. Během mnoha generací se zde vytvořila osobitá kultura, jejíž prvky se dodnes projevují na mnoha úrovních života.

Ze sousedních krajin, především z Polska a Slovenska, přicházeli do oblasti již od 15. století horští pastevcí a mísili se s místním obyvatelstvem. Navzdory drsnému podnebí a neúrodné půdě se tato oblast stávala obyvatelnou a obhospodařovanou krajinou. V horských oblastech převažovalo salašnictví, které umožňovalo získávat z nehostinných hor maximální užitek. V 17. a 18. století měla téměř každá horská vesnice několik set kusů ovcí. Nově příchozí obyvatelé postupně káceli části lesů na horských stráních a na mýtinách pak budovali své příbytky. Tzv. pasekářskou kolonizací se rozšiřovaly již existující obce na úpatí hor a vznikaly nové osady, jejichž obyvatelé hospodařili na dělených polnostech.

Rozvinuté salašnictví mělo zásadní vliv na utváření krajiny a tím i následné hospodaření. Stáda ovcí byla každoročně kolem poloviny května vyháněna na horské pastviny a odlesněné paseky, kde zůstávala do pozdního podzimu. Pastevci žili ve skromně vybavených sezónních obydlích – kolibách, zpracovávali ovčí sýr a další produkty a byli povinni odvádět určené dávky majitelům svěřených stád.

Místní typickou, dnes téměř zapomenutou plodinou, která při zúrodnování lesní půdy hrála významnou roli, bylo dvouleté žito (*Secale cereale*), lidově zvané křibice. Tato obilnina byla schopná na chudé půdě podat výnos hmoty i zrna. Stejně tak i bér (*Setaria italica*), ze kterého si těžce pracující obyvatelstvo často vařilo kaši, protože na dlouho zasycovala. Místy se využívalo i vysazování brambor do tzv. rubanisk (místa, po vykácení stromů). Tyto plodiny lze spatřit na muzejních pozemcích.

Vzhledem k výrazné členitosti terénu a půdní rozmanitosti nemohl být všude stejný systém hospodaření. Po staletí se udržel trojhonný systém – tedy střídání ozimů, jařiny a úhoru – dlouhým opakováním se však půdy postupně vyčerpávaly. Obhospodařovány byly pouze nejbližší pozemky, ty vzdálenější a ve vyšších polohách zůstávaly neobdělané a sloužily jako pastviny. V horských oblastech se déle udržely archaické formy hospodaření a těžko se prosazovaly nové metody, v níže položených obcích byly podmínky k hospodaření příznivější. Pozůstatky dlouho přetrvávajícího způsobu hospodaření se ve smýšlení zdejších lidí objevují ještě dodnes. Významnou roli v obživě lidí hrála rukodělná výroba, kterou si rolníci přivydělávali na živobytí a která v posledních letech opět významně ožívá v současných formách.

Základ lidové stravy zejména chudšího obyvatelstva tvořily kaše z obilovin a luštěnin, hojně bylo využíváno dnes populární pohanky (*Fagopyrum vulgare*), jejíž pěstování zde stále přetrvává. Dříve typickou a dnes již neznámou okopaninou, která zastupovala dnešní krmnou řepu a dříve sloužila i jako potrava pro lidi byl tuřín – vodnice (*Brassica napus nopobrosica*). Vodnice se vysazovala společně se zelím do brázd. Do dnešní doby se na Valašsku zachovalo rčení: „*Zemáky a zelé, živobytí celé*“. Zelí se zkvašovalo a jedlo se zejména v zimě, poskytovalo zdroj vitamínu C.

K významnějšímu posunu v hospodaření na Valašsku dochází až počátkem 20. století, kdy zde již byla intenzivně vyvíjena zemědělská osvěta. Zásadní zásluhu na rozvoji místního zemědělství měla zdejší Hospodářská škola založená roku 1897, z níž vzešel program na přebudování zemědělství na Valašsku, vypracovaný se zřetelem na místní půdní a klimatické podmínky. Škola intenzivně prováděla pokusy s úpravou pastvin, pěstováním červeného jetele a se setím trav. Postupně tak orientovala zdejší zemědělce na lukařsko-pastvinářský systém. Následkem toho se pak stal Rožnov pod Radhoštěm centrem výzkumu, šlechtění a produkce travních semen, která jsou také vyvážena do světa.

Prezentace zemědělství ve Valašském muzeu v přírodě

Celoroční prezentaci zemědělství ve Valašském muzeu zajišťuje především zemědělské oddělení, které celkově udržuje a stará se o plochu na téměř 80 ha, včetně zajištění krmimové základny pro chovaná zvířata.

Již v době zakládání muzea byla prvotní idea hlavních zakladatelů sourozenců Jaroňkových vystavět „*živé muzeum*“ – tedy takové, které bude opravdu žít. Od roku 1962 do dneška se

postupně buduje zatím největší areál – Valašská dědina. Pro ukázkou sociální diferenciací obyvatel od konce 18. do pol. 20. století jsou zde situována jak obydlí zámožnější lidové vrstvy, tak i prosté dřevěnice chudých obyvatel a další související objekty tvořící nezbytné hospodářské zázemí – tzv. živé hospodářství se zvířaty, konírna, koliba, sušárna ovoce, funkční větrný mlýn, včelí úly, vybavené stodoly, kůlny a další.

Celkovou situaci dotváří okolní terén s políčky a zahrádkami, na kterých se pěstují a udržují některé tradiční plodiny. Kromě výše uvedených obilovin je to například gengel – stará odrůda nahého ječmene (*Hordeum distichum*), pšenice špalda (*Triticum spelta*), proso (*Panicum miliaceum*), z technických rostlin pak len (*Linum usitatissimum*), který býval po obilí nejdůležitější hospodářskou plodinou; a konopí seté (*Canabis sativa*), hojně využívané pro výrobu hrubšího plátna a také na odplevelení pozemků.

Na zahrádkách nesmí chybět tradiční zelenina, léčivé a aromatické byliny, které se zpětně využívají v expozicích. Objekty doplňuje sortiment pelargonií a fuchsii z let 1887–1930. Další nedílnou součástí areálu je živá sbírka sedmdesáti položek starých a krajových odrůd jádrovin a peckovin a také tzv. vzorkovna, kde je možno shlédnout kromě řady užitkových rostlin v minulosti obávaný „tradiční“ plevel, např. koukol polní (*Agrostemma githago*), či chrpu modrou (*Centaurea cyanos*).

Produkty zde vypěstované se dále zpracovávají a využívají pro potřeby muzea. Pěstitelská činnost je zároveň součástí spolupráce Valašského muzea s institucemi sdružujícími se pod Centrální genovou bankou v Praze - Ruzyni.

Důležitou součástí Valašské dědiny je genové stádo původního plemene ovcí – Valašek, které se zde chová v rámci tzv. Národního programu udržování genetické diverzity. V současné době stádo čítá přes šedesát kusů a návštěvníci se s ním mohou běžně setkat při procházce Valašskou dědinou, stejně jako s dalšími domácími zvířaty – krávou a teletem původního krajového plemene Česká červinka, s párem koní plemene Norik a Slezský norik, kteří jsou celoročně pracovně vytíženi, s kozami, vepříkem, králíky a drůbeží, což oceňují především děti.

Návštěvník muzea se tedy prostřednictvím vybavených expozic, pozorováním okolního terénu a neustálého života v něm seznamuje s tradiční formou zemědělství. Pokud se zúčastní některého z programů, může si leccos z tradičního života vyzkoušet, dozvědět se víc a ochutnat něco z tradiční valašské kuchyně.

Charakter muzejní sbírky zemědělské povahy

Zájem o valašský region vážně podnítila Národopisná výstava československá konaná v roce 1895 v Praze. V té době zároveň sílilo národní uvědomění, zakládaly se různé spolky. Zde v Rožnově působil od roku 1911 tzv. Muzejní spolek, jehož hlavním úkolem měla být záchrana lidových staveb z rožnovského náměstí. Pozdější zakladatelé muzea – sourozenci Jaroňkovi, usilovali o vybudování muzea pod otevřeným nebem. Jejich snaha vyvrcholila v roce 1925 uspořádáním věhlasné slavnosti Valašský rok s prezentací života v regionu a následně oficiálním založením Valašského muzea. Postupně shromažďované předměty od nadšených občanů a budovatelů muzea se staly základem pro dnešní rozsáhlou sbírku.

Současná sbírka předmětů zemědělské povahy obsahuje téměř 6000 položek a je neustále doplňována o další. V poslední době se projevuje snaha lidí zbavovat se velkých zemědělských strojů umístěných ve stodolách a kůlnách, nabídka drobnějších předmětů je dnes již vzácnější.

Předměty jsou umístěny jak v depozitářích, tak v expozicích a výstavách, část předmětů čeká na ošetření na centrálním konzervátorském pracovišti. Sbírkou zemědělské povahy zaznamenávají častý pohyb, neboť jsou hojně využívány při programech muzea a pro externí zápůjčky – např. včelařské předměty jsou často žádány pro výstavy a prezentace včelařských spolků. V současné době také probíhá opatřování sbírek čárovými kódy.

Sbírkové předměty evidované v centrální evidenci (CES) jsou vedeny ve skupině ZEMĚDĚLSTVÍ a jsou tematicky rozděleny do několika dalších podskupin dle charakteru předmětu.

Sbírka obsahuje zemědělské stroje a zařízení, zemědělské nářadí a pomůcky, stroje na zpracování půdy, nádoby nejrůznějšího užití a materiálu, zařízení k chovu zvířat, předměty včelařské, rybářské, salašnické, předměty ovocnářské, zahradnické a další.

Samostatnou a velmi zajímavou část sbírky představuje skupina TRANSPORT, obsahující vozovou techniku, ve spojitosti se zemědělským využitím tedy různé typy vozů, menších vozíků, trakařů, koleček, ale i množství nejrůznějších typů saní. Atraktivní součástí sbírky jsou také osobní kočáry, bryčky a saně pro vyšší vrstvy obyvatel. Velká část této sbírky je umístěna v objektu vozovny v areálu muzea.

Pořádané související programy

V průběhu roku nabízí muzeum přibližně šedesát programů pro širokou veřejnost a ucelenou řadu výchovně vzdělávacích programů určených zejména pro děti a mládež. Některé z nich jsou zaměřené přímo na zemědělství, ale do mnohých dalších se zemědělská tematika prolíná skrze prezentaci lidové stravy, která se zemědělstvím úzce souvisí.

Na programech spolupracují zaměstnanci muzea i pozvaní externí hosté, kteří mohou nabídnout prezentaci starého řemesla, nebo představují výrobky z tradičního materiálu apod. Během programu mají návštěvníci možnost pozorovat probíhající polní práce v terénu, např. orbu s koňmi, vláčení, okopávání atd., což zároveň slouží jako prezentace k programu, ale také je to součást běžného obhospodařování pozemků. Téměř každý program je doprovázen folklorním představením k danému tématu. Návštěvník má možnost se do činnosti živě zapojit, má možnost ochutnat něco z tradiční kuchyně a dozvědět se spoustu zajímavostí ze života našich předků. Naší snahou je neustálá aktualizace prezentovaných činností tak, abychom návštěvníkovi ukázali co nejvíce z tradičního života.

Z hlavních programů se zemědělskou tematikou lze uvést například:

Velký redyk – jeden z velmi oblíbených a atraktivních programů se salašnickou tematikou.

Základem programu je výhon stáda ovcí – Valašek, kdy zkušený bača ve spolupráci se svými psy předvede výhon ovcí na salaš, doplněný dalšími rituálními úkony. Na programu jsou prezentovány činnosti s vazbou na salašnictví – např. stříh ovcí, zpracování ovčího mléka, sýra a propagace ovčích produktů, zpracování ovčí vlny, představení dalších plemen ovcí, bonitace a další

Jaro na dědině – prezentace širokého spektra tradičních sezónních prací doma i venku, např. broušení kosy a sečení, práce na poli a v zahradce, kování koní, zpracování mléka, úklid chalupy, pečení chleba, bělení prádla a další

Podzim na poli a v zahradě, Úroda z polí a zahrad – prezentace zpracování vypěstovaných produktů, např. vaření povidel, sušení jablek v sušárně, krouhání a tlačení zelí, vyorávání brambor, příprava dřeva na zimu, vaření tradičních jídel a další

Dožínky – prezentace vztahující se ke žním s ukázkami zpracování obilí, mlácení obilí, vázání snopů, pečení chleba a tradičního pečiva, zvykoslovné jevy a další

Výchovně vzdělávací programy jsou tematicky zaměřeny se vztahem k místnímu regionu, děti jsou zde poutavou formou seznámeny s konkrétními činnostmi či událostmi, jsou vtaženy

do děje a prakticky si mohou leccos vyzkoušet. Zároveň je v dětech podnícen vztah k jejich vlastnímu regionu. Přirozeně nejatraktivnější bývá přímý kontakt se živými zvířaty. Na programu je opět využíváno mnoha sbírkových předmětů, ale i moderní techniky s možností projekce. Zpětnou vazbu nám vytváří tzv. pracovní listy a dotazníky, které skupiny následně vyplňují.

Ačkoliv pozorujeme u zúčastněných dětí zájem a spokojenost, je zároveň vážným zjištěním, že programy jsou navštěvovány víceméně týmiž školami. Z toho vyplývá různá angažovanost ze strany vyučujících učitelů a vedení škol.

Ze série tzv. Výchovně vzdělávacích programů souvisejících se zemědělstvím lze uvést například:

Jak Valach na Valašsko přišel – seznamuje děti s historií osidlování zdejšího regionu

Jak Valach na Valašku hospodařil – vysvětluje způsoby tradičního hospodaření

Jak Valaši chovali včely – seznamuje s významem a chovem včel, s jejich produkty

Své tradiční místo zde má každoročně pořádaná výstava tzv. **Valašský hortikomplex** – výstava pořádaná ve spolupráci s Českým svazem zahrádkářů a dalšími pěstiteli ovoce, obilovin, okopanin a přadných rostlin. Pro srovnání jsou zde představeny jak současné pěstované odrůdy, tak i staré krajové odrůdy – část z nich pochází z muzejní kolekce.

V loňském roce byla otevřena obsáhlá stálá etnografická expozice s vazbou na místní region Městečko pod Radhoštěm. Ani ta neopomíná význam zdejší Hospodářské školy v návaznosti na vývoj zemědělství v kraji.

Povědomí o tradičním zemědělství začíná být pro dnešní, zejména městské návštěvníky *velká neznámá*, proto je nanejvýš důležité tuto tematiku opakovaně volit a celkově se tak podílet na odkazu a přání zakladatelů muzea, budovat živé muzeum.

Dle kladných ohlasů lze vidět, že lidé oceňují prostředí zatraktivněné možností kontaktu s hospodářskými zvířaty a rádi se každoročně se za těmito zážitky vrací.

STARÉ A KRAJOVÉ ODRŮDY OVOCNÝCH DŘEVIN VE VYBRANÉ ČÁSTI ETNOGRAFICKÉHO REGIONU VALAŠSKA

Radoslav Vlk

Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm

Už ně ide na osmé léto přes osumdesát, co sem sa tu vydala. A tehdá ně edem dva chýbjely do dvaceti. Na tu hrušku sa dycky ráda zadívu. Tu ňa náš tatíček dali, dyž sem sa k Zajíčkom vydala. Dyť zme spolu obě róstly, ona u tatíčka ve štěpnici a já u maměnky.

A dyž si ňa můj Janek sem k Zajíčkom vzál, tož i tu medůvku si musél vzat'. Šák mu náš tatíček pravili: „Janku, Janku, opatruj jich obě dobře, obě sú sladké jak med!“ Jak zme spolu vyróstaly, tak nás spolu přesadili.

Spolu zme róstly, spolu dobré i zlé znášaly a aj myslím rodily. Měla sem Vás děcek dost', devět. A ta hora dřeva za tých osumdesát rokův dala ovoca vjac než dost'. Co to bývalo sucharů! Co sem sa vás ima nakurýrovala, dyž vás někdy prohánala. Dyť tehdá nebylo inačích lékův.

Tak zme spolu aj zestárly. Víte-i, obě máme ten tvrdý valaský kořen. Obě zme pili vodu z tej hlubokej Zajíčkovej studně. Edemže ten její kořeň je eště zdravší než ten můj. Ona eště pořád stojí rovno, pořád' hledí k nebi, ale já už sa k zemi obracám.

Tolik z vyprávění stařenky Zajíčkové z Bystřičky v polovině 20. století podle vlastivědného pracovníka Ctibora Bartoňka. Jedná se o jeden z mnoha dokladů soužití ovocného stromu s člověkem.

Úvodem

Více než dvě století byl nedílnou součástí intravilánu i extravilánu středoevropských obcí, kam samozřejmě patří i české a moravské vesnice, velký počet stromů, které poskytovaly stín, filtrovaly prach, snižovaly hluchost, nabízely živočichům potravu, odpočinek a místo

k hnízdění, utvářely obraz místa, měly zvláštní symbolický význam a mnohdy poskytovaly i bohatou sklizeň. Často se vysazovaly při dostavbě domu, při svatbě, nebo narození dítěte a přetrvávaly lidské generace. Samozřejmě, že to nebyvaly jen stromy ovocné, ale i lípy, duby, javory, vrby apod., což bylo odvislé od ekologických podmínek v regionu a také od zvyklostí lidí.

Od 60. let minulého století dochází k jejich značnému a stále se zrychlujícímu úbytku. Tuto situaci si řada odborníků uvědomuje a snaží se informovat odbornou i širokou veřejnost a aktivizovat různé iniciativy pro záchranu stávajících a pro obnovu solitérně rostoucích i alejových stromů, jakož i extenzivních sadů českého a moravského venkova vzhledem k jejich mnohostrannému ekologickému, sociálnímu, estetickému a symbolickému významu.

Ovocné zahrady u domů a ovocné sady navazující na selská hospodářská stavení se vyskytují v našich regionech již od středověku. Svědčí o tom značný počet krajových odrůd, které se v hojné míře pěstovaly ještě na začátku tohoto století a je možno se s nimi doposud setkat v některých lokalitách. Vznik těchto odrůd byl procesem samovolným, který vyplýval především z vysoké plošné hustoty ovocných rostlin a tradic pěstování. U těchto odrůd neznáme většinou původ, vznikly náhodně a vzhledem ke svým kvalitám se dále šířily. Tyto odrůdy jsou dokonale přizpůsobeny půdně klimatickým podmínkám dané oblasti.

Extenzivní sady vysokokmenů a polokmenů na okrajích obcí jsou relativně mladou selskou kulturou. Vznikaly od 17. století a utvářely ráz kulturní krajiny. Vysazovaly se místní odrůdy jabloní, třešní, hrušní a švestek. Od 50. let minulého století začaly zanikat především díky socializaci vesnice, pro zvýšenou stavební činnost na okrajích obcí, někdy i proto, že bylo třeba snížit produkci ovoce.

Změnou vlastnických vztahů k půdě a priorit zemědělské výroby dochází v posledních letech k likvidaci starých sadů a stromořadí. Tím narůstá nebezpečí ztráty krajových forem ovocných plodin na našem území. Lokální odrůdy, ale i plané ovocné dřeviny mají nezastupitelný význam ve šlechtitelských programech, kde se využívají jako výchozí zdroje, vyznačující se adaptabilitou k našim klimatickým podmínkám, hlavně v marginálních oblastech. Některé lokální odrůdy se uplatňují přímo v ekologických systémech pěstování.

V důsledku zániku těchto sadů, ale i díky odstraňování živých plotů, polních křovin, alejí, ale i hromad kamení, zatrubňování malých vodních toků, napřimování a zpevňování břehů a odvodňování vlhkých míst se omezuje propojení krajinných prvků s vesnickými biotopy. Pro mnoho druhů zvířat se vesnice stává nedosažitelným ostrovem. I pro zvířata, která mohou

překonávat větší vzdálenosti mezi biotopy, nabízí nové prostředí nedostatečné možnosti potravy a úkrytu. Staré sady jako skupiny stromů různých druhů jsou pro své mikroklima více vyhledávány než solitéry nebo aleje. Právě pro bohatství druhů a jedinců, z nichž mnozí jsou již téměř vyhynulí a další je mohou následovat, má tento ekosystém velký význam v přírodním hospodářství. Zároveň je třeba smutně konstatovat, že i extenzivní ovocné sady patří k nejohroženějšímu prostředí ve střední Evropě, i když jsou od kořenů až po korunu těžko nahraditelným životním prostorem. Proto je třeba vyvinout maximální úsilí na podchycení fragmentů dosud existujících tradičních genotypů.

Co je to „Stará lokální či krajová odrůda ovoce“

Lokální – místní odrůda vznikla v určitém místě a rozšířila se do několika lokalit. Ztotožňuje tedy výraz místní či lokální. Krajovou odrůdou rozumíme odrůdu, která se rozšířila ve větší oblasti, v několika okresech.

V průběhu staletí k nám pronikaly i různé cizí odrůdy, mnohé u nás zdomácněly a později výběrem i z nich vznikaly tzv. krajové odrůdy. Tyto dřeviny byly součástí naší krajiny. Bohužel v minulém století doba zemědělské velkovýroby a socializace vesnice mnohým velmi cenným, avšak významem *okrajovým* dřevinám či krajovým odrůdám nepřála. V současné době sice už nenalezneme ovocné dřeviny, pocházející z počátku zrodu ovocnictví v našich krajích. Na straně druhé i dnes nalézáme v krajině staré ovocné stromy (lokální či krajové odrůdy) starší 150 let, které byly a jsou dokladem lidové i odborné práce a patří ke stopám naší kulturní historie. Z toho plyne, že tyto staré ovocné dřeviny chápeme jako součást kulturního dědictví a proto si zasluhují ochranu.

Zájem lidské populace je vytvoření kulturní krajiny a její zachování pro další generace. Ovocnými stromy se dají využít pozemky méně vhodné pro ostatní zemědělské účely a kromě toho se ovocné výsadby starých odrůd stávají součástí životního prostředí a krajinotvorným prvkem. Ovocné stromy vytváří v podmínkách nejen Valašské krajiny podstatnou složku krajinné zeleně a doprovodné zeleně venkovských sídel.

Proto na závěr skromné přání o tom, že staré krajové odrůdy ovocných dřevin patřily a opět budou patřit do české vesnice a moravské dědiny, kde velký počet těchto stromů poskytoval stín, filtroval prach, snižoval hluchost, nabízel živočichům potravu, odpočinek a hlavně dotvářel celkový kulturní ráz a charakter vesnice či dědiny nebo místa ve volné krajině

Význam starých odrůd ovocných dřevin

Ovocné dřeviny jsou ve střední Evropě neodmyslitelnou součástí venkovské i městské krajiny. Úcta našich předků ke stromům byla příkladná. Často do nich umísťovali i různá božstva. Jejich vliv se odráží ve folklóru, dialektologii, v lidovém umění.

Jsou spolutvůrci charakteristického rázu dané krajiny. Např. jižní Moravu si nelze představit bez révy vinné a meruňky, Pálavu bez dřínu a mahalebky. Českomoravskou vysočinu bez keřů růže šípkové a trnky, Valašsko bez Jaderničky a slivoní, severní Čechy bez hrušní, východní Čechy bez třešní a jabloní a všechny regiony bez doprovodných alejí u méně frekventovaných komunikací a bez nádherných starých solitér na mezích, na okrajích lesa, či u úvozových cest. Stromy na vesnici často vymezovaly majetky, sloužily jako hromosvody u hospodářských i u obytných stavení. I v dnešní době se jejich společenský význam projevuje:

1. Při aktivním odpočinku:

Vliv na psychiku a duševní pohodu lze okusit při procházce rozkvetlou alejí, plodným sadem, při odpočinku pod solitérním ořešákem, či oskeruší

2. Při naplňování smyslu života u třetí generace:

Plné zahrady starších, někdy i osamělých lidí v průběhu celé vegetace jednoznačně vypovídají o pozitivním působení této činnosti na jejich myšlení i konání.

3. Při výuce mládeže:

V současnosti si mnozí z nás stále zřetelněji uvědomují význam výuky ekologie v praxi. Na jednom jediném živém stromě lze žáka učit trpělivosti, systematickosti, zodpovědnosti, atd.

4. Studium regionální historie, etnografie a dialektologie:

Motivy ovoce se objevují v písních, básních, pořekadlech, pohádkách, pranostikách, v lidové tvorbě, v malířství a řezbářství. Lidová pojmenování ovoce tvoří jednu z velkých celků dialektologického bohatství českého jazyka.

Ovocnictví na území Moravy a Slezska

Vývoj ovocnictví lze sledovat ze zápisů činnosti pomologicko-enologického výboru, popřípadě ovocnicko-vinařské a zahradnické sekce Moravskoslezské společnosti hospodářské, která pečovala o zvelebení ovocnářství na Moravě a ve Slezsku od roku 1770, z časopisu *Monatsberichte*, který vycházel od roku 1868 jako orgán uvedené sekce, z ročenek Zemského ovocnického spolku pro Markrabství moravské zvaný *Letáček*, z časopisu *Ovocnické noviny*, orgánu Zemského ovocnického spolku moravskoslezského a z časopisů *Blätter für Obst – Wein a Gartenbau und Kleintierzucht*, orgánu Německé zemské ovocnicko-vinařské a zahradnické společnosti v Brně (VÁVRA, 1957). Velmi cenné záznamy o vývoji ovocnictví jsou ve farních kronikách, zapisované u příležitostí děkanské inspekce národních škol, ale i v archivu Zemědělské rady moravské. Stav ovocnictví na Moravě kolem roku 1900 zachytil Schubert ve své knize *Stručné dějiny ovocnictví moravského*.

Historie ovocnářství na Valašsku

Osobitý způsob života a kultury ovlivněný karpatským salašnictvím jsou momenty, které vedly mnohé vlastivědné badatele k zájmu o region Valaška. Od začátku minulého století se tento region stal středem pozornosti etnografů a folkloristů. Začala se též studovat místní zemědělská problematika. Doposud nejucelenější práce k historii zemědělství Valaška pochází od Jaroslava Šťastného (1971), která se však ovocnářstvím vůbec nezabývá.

Ovocný strom a jeho plody hrály v životě obyvatel regionu důležitou roli. Ovoce bylo složkou stravy, jak v čerstvém, tak i v konzervovaném stavu. Bylo též předmětem obchodu a směny. Ovocný strom dotvářel charakter krajiny jako solitéra anebo jako skupinová výsadby na mezích a v sadech. U chalup plnil funkci ochrannou – stínil šindel, chránil před bleskem, zmírňoval sílu větru apod. Ovocné stromy v intravilánu a ve volné krajině podporovalo rozvoj včelařství a vůbec ekologickou stabilitu životního prostředí. Ovocné stromy ještě nedávno hrály významnou roli estetickou a etickou.

Vznik ovocnářství na Valašsku lze shledávat v souvislosti s první kolonizací regionu, tedy v místech nejúrodnějších, v povodí dolního toku Bečvy. Počátek ovocnictví na Valašsku se spojuje s rozvojem včelařství, které bylo výnosnější a včelaři (brtníci) měli určité výhody za dodávky medu a vosku. Nadbytek včelstev v obcích snižoval výnos medu, a proto byly zakládány včelíny i na odlehlějších pasekách. Ty byly později osazovány ovocnými stromy

(BARTONĚK 1958). Těžko lze předpokládat, že do rozvoje ovocnářství zasáhla valašská kolonizace v 15. – 17. století.

Zahradnictví a ovocnářství nebylo jedním z hlavních zdrojů příjmů šlechty na valašských panstvích. Proto i archivní prameny a zdroje k poznání skutečného stavu ovocnářství na Valašsku od 13. – 18. století jsou strohé a nebo jim doposud nebyla věnována patřičná badatelská pozornost.

Vlastivědný nadšenec a duchovní Eduard Domlivil se domnívá, že již za vlivného kolonizátora biskupa Bruna za Schauenburka byly na panstvích zakládány zahrady. Jednou svou závětí kázal zřídit v Kelči „ortum apum“ (zahradu pro včely), tedy ne jen pouhé „apiarium“ (DOMLUVIL 1914). Tentýž autor se domnívá, že i „zahrady“ vzpomínané u chalup a gruntů poukazují na možnost pěstování ovocných stromů.

Existenci zahrad při feudálních statcích dokazuje zpráva z roku 1374, kdy Vok z Kravař přijal od markrabě Jana lénem v Krasně m.j. 6 zahrad (zahradin) a 5 lánů, ve Mštěnovicích pak 2 lány a 2 zahrady. Při Rožnovském fojtství existovala zahrada již na přelomu 15. a 16. století (zápis o prodeji Jana Kuny z Kunštátu z roku 1507). V Křivém existovaly při včelínech v horách 3 zahrady, které přenechává roku 1584 Bernard ze Žerotína (DOMLUVIL 1914).

Roku 1623 prodává Albrecht Václav Eusebius vsetínské panství Zd. Žampachovi („...s rolemi oranými i neoranými, se zahradami, štěpnicemi, včelami...“). V soupise vsetínského majetku kardinála Pármányho se m.j. našlo ve sklepe zámku i pět nových měděných kotlů na pálení, což dokazuje hojně rozšířenou výrobu pálenky.

V roce 1666 nechal hrabě Jiří vyhotovit soupis majetku vsetínského statku. V něm uvádí, že v Horním městě žil (vedle koláře, hrnčíře a dalších řemeslníků) i zahradník. V soupise je zmínka, že ze zahrad a štěpnic v Ratiboři a na Hovězí se sklízí hojnost ovoce. Na panství tenkrát existovalo 2 366 klátů (úlů) se včelstvy. Rovněž je zde uvedeno, že poddaní jsou povinni odvádět vrchnosti mezi jinými produkty, též lískové ořechy, hříby, plané trnky a kapustové hlavy. O povinnosti dodávat rožnovské vrchnosti lískové ořechy a sušené houby se též zmiňuje Čeněk Kramoliš (1920). Tyto zprávy dokládají využívání plodů autochtonních ovocných dřevin na Valašsku.

Znalost zušlechťování ovocných stromů Eduard Domlivil (1914) dokládá výminkou rolníka M. Knappa z Křivého, který si roku 1580 vymíní užívat do smrti šesti štěpů. Vrchnost si zabezpečovala kvalitnější ovoce najímáním zahradníků k ošetřování sadů.

Tak Žerotínové měli svého zahradníka na Hradisku u Rožnova již od roku 1745 (DOMLUVIL 1914). Na vsetínském panství působil roku 1717 zahradník Jan Petřivalský. V písemnostech z 18. století se již objevují názvy odrůd různých ovocných dřevin. Tak „Jadernička“ je vzpomínána roku 1764 z Brňova, hrušky „císařské“ a trnky „brněnské“ roku 1786. Z roku 1724 hrušně „Medůvky“ , „Ovesninky“, „Jakubinky“ a „Šedky“ (TETERA 1987).

Lze se domnívat, že koncem 18. století v některých lokalitách Valašska bylo ovocnářství na dobré úrovni a dosahovalo solidních zpracovatelských výsledků. Jinak by vsetínská vrchnost nezavedla roku 1782 „plat“ (daň) ze sušáren, který vyvolal nevoli mezi poddanými. Dosti vysoký počet ovocných stromů ve vsetínských školkách (17 000 štěpů) je uváděn z roku 1807. Při Moravsko-slezské hospodářské společnosti byl roku 1816 založen Ovocnicko-vinařský a zahradnický spolek moravský. Z jeho zpráv se domníváme, že na vsetínském panství bylo pěstováno 71 321 kusů švestek, 2 817 ks jabloní a 3 465 ks hrušní.

V roce 1897 uskutečnil Český odbor zemědělské rady moravské anketu o stavu ovocnictví na Moravě. Dotazníků využil E. Schubert v práci *Stručné dějiny ovocnictví moravského*. Valašskomeziříčský okres Schubert evidentně zpracoval dle historických zpráv E. Domluvila a zmíněných dotazníků. Vsetínský okres v knize není uveden. Na přelomu 19. a 20. století bylo dle Schuberta (1900) v Hošťálkové 6 000, velkých Karlovicích 4500, Velké Bystřici 5000 a Viganticích 5000 tisíc ovocných stromů. V Němeticích kolem 25 ha ovocných zahrad a sadů. Dle Čenka Kramoliše (1920) měl Rožnov pod Radhoštěm 5 tisíc a Hutisko přes 2000 ovocných stromů. Eduard Domluvil (1914) uvádí, že valašskomeziříčský okres měl v té době 185 540 kusů ovocných stromů a 560 ha zahrad a sadů.

V roce 1988 bylo v okrese Vsetín 2 123 ha zahrad a 324 ha sadů. Dle statistického šetření téhož roku pak 157 442 ks jabloní, 32 474 ks hrušní, 27 362 ks třešní, 6 481 ks višní, 8 379 ks ořešáků, 115 160 ks švestek a 13 760 ks ostatních slivoní. Celkem 482 246 ks ovocných stromů. Sklizeň jablek v roce 1988 činila 153,6 tun, z toho hrušek 253,5 tun, švestek 562,2 tun.

Vývoj sortimentu ovocných dřevin na Valašsku

Dnes, tak jako v minulosti, nemůžeme Moravské Valašsko zařazovat k rozhodujícím oblastem ovocnářské produkce na území dnešní České republiky. Přesto má i dnes tento region svou

ovocnářskou historii, včetně zpracování ovoce. Historie ovocnářství na Valašsku nebyla komplexně zpracována a analyzována.

Hlavně v etnografické literatuře nacházíme velké množství lidového pojmenování ovoce, občas i s udáním doby zrání, velikosti, tvaru, barvy, chuti. Ovšem tyto informace nemohou posloužit k celkovému zhodnocení. Výrazným krokem k poznávání lokálních ovocných odrůd, jádrovin, peckovin, byly dvě výstavy starých a místních odrůd ovoce uspořádané Valašským muzeem v přírodě v letech 2001 a 2002.

Obraz o sortimentu a skladbě ovoce na přelomu 19. a 20. století nám dává bohatá písemná pozůstalost o přípravě a zajištění výstavy ovoce ve Valašském Meziříčí roku 1900. Roku 1899 uspořádal Hospodářsko-průmyslový spolek na Vsetíně podobnou výstavu, ale dochované písemnosti o této akci nezahrnují problematiku sortimentu.

Odrůdy ovoce (místní názvy) evidentně pěstované ve venkovských zahradách, sadech na přelomu 19. a 20. století:

Jablka (výběr ze 147 odrůd): 'Anesky', 'Adamovské', 'Ananasky', 'Budínky', 'Cukrové', 'Červenky', 'Česnekové', 'Funtové', 'Hedvábečka', 'Hrachové zimní', 'Hrbáčky', 'Kalvíny', 'Kočky', 'Křížové', 'Malinové', 'Mišané', 'Plánky malé', 'Perníková', 'Rozmarýnky', 'Reneta kožená', 'Římské stopky', 'Srdcová', 'Štěpové', 'Šmuraně', 'Tvarůžky sladké', 'Tyčky', 'Valínek', 'Vinohradská jablka', 'Vánoční', 'Žlutý kuželek', 'Žačky', 'Žnůvky'.

Hrušky (výběr z 93 odrůd): 'Blativky', 'Císařské', 'Cikánky', 'Červenky', 'Dule', 'Dvojvršky', 'Fikule', 'Fíkové', 'Jakubinky', 'Jezerky', 'Kopalky', 'Lipinky', 'Limonky', 'Medůvky', 'Markůvky', 'Ovesninky', 'Ovsinky', 'Okruhlanky', 'Pasečanky', 'Potočinky', 'Šidlaně', 'Voňavky', 'Války', 'Zakomínky', 'Žlutaně'.

Slivoně: 'Bílé', 'Bílé trnky', 'Duranzie', 'Hnilánky', 'Hnilinky', 'Kulovačky', 'Kozí cicky', 'Kadlátky' (Trnky, Švestky, Slívy, Karlátka domácí), 'Meduné', 'Rané', 'Slivky', 'Švestky' (ne Karlátky), 'Špendlíky', 'Trnofajky'.

Odrůdy ovce (dobové názvy), pěstované v panských a zámeckých zahradách a sadech na přelomu 19. a 20. století (na sortimentální skladbu majetných vrstev měla velký vliv blízká a velice uznávaná školka zámeckého zahradnictví ve Fulneku, styky majitelů s jinými oblastmi a zeměmi).

Jablka (výběr ze 73 odrůd): 'Anglická zlatá parména', 'Bismarck', 'Batůlen', 'Cardinál bílý žíhaný', 'Hranáč gdánský', 'Hranáč Moringtský', 'Jádernice žlutá', 'Kasselská reneta', 'Kludiusovo', 'Pepping zlatý', 'Pařížský rambour', 'Parkrův pepping', 'Pomona du Cox', 'Reneta Nonpareil ranný', 'Reneta Emilie Müller', 'Tison', 'Valaška zelená', 'Žlutý krasokvět'.

Hrušky (výběr z 31 odrůd): 'Angoulémka', 'Belle de Beaufort', 'Boscova lahvice', 'Congresovka', 'Comte de Paris', 'Hruška z Tongrů', 'Koporečka', 'Máslenka podzimní', 'Kolomasova', 'Royal Vendré', 'Zephirine', 'Zimní děkanka'.

Samotný přehled uvedených názvů odrůd dokazuje velkou rozmanitost u dvou protikladných sociálních vrstev. V panských zahradách převažovalo ovoce chutnější, větších plodů, barevnější. Ovocné výsadby bývaly ošetřovány na vysoké profesionální úrovni. Ze zámeckých zahrad se ovšem některé odrůdy začaly rozšiřovat do větších selských statků a usedlostí v okolí, rovněž do zahrad váženějších občanů – měšťanů. K rozšiřování ovocnictví na Valašsku přispívala především tehdejší Zimní hospodářská škola v Rožnově pod Radhoštěm. Dále zásluhou Českého odboru zemědělské rady pro Markrabství moravské byla zde založena **krajinská ovocná škola, která produkovala:**

Hlavní odrůdy: 'Míšenské', 'Panenské', 'Velká kasselská reneta', 'Parména zlatá zimní'.
Vedlejší odrůdy: 'Šedá francouzská reneta', 'Menonitská reneta'
Pro pásmo drsného podnebí: 'Charlamovské', 'Jeptiška', 'Strýmka', 'Červené tvrdé', 'Ovčí hubičky', 'Řehtáč soudkovitý'.

Avšak rozhodující vliv na školkařskou výrobu ovocných stromků a její odrůdovou skladbu mělo především vydání **Normálního výběru odrůd ovocných pro české kraje Markrabství moravského** z roku 1905, ve kterém byly soustředěny i valašské okresy, a byl doporučen následující sortiment (ZLÁMAL 1907):

Jablka (obsahoval 34 odrůd): 'Astrachán bílý', 'Parména letní', 'Šarlamovské', 'Gdánský hranáč', 'Žluté ušlechtilé', 'Reneta kmínová', 'Reneta bleinheimská', 'Červené tvrdé', 'Vejlímek' ad.

Hrušky (obsahoval 25 odrůd): 'Zelinka', 'Amanliská', 'Kožačka šuttgartská', 'Boscova lahvice', 'Máslovka křivice', 'Pastornice', 'Neliska zimní' ad.

Švestky (obsahoval 15 odrůd): 'Domácí modrá', 'Dolanská', 'Italská', 'Cukrová velká', 'Brněnská'.

Slívy (obsahovala 8 odrůd): 'Královská zelená ranná', 'Královská zelená velká', 'Altánova červená', 'Kirkova modrá', 'Marhulovitá' (Meruňkovitá), 'Jerusalémská', 'Mirabelka malá žlutá'.

Období 20. a 30. let 20. století bylo poznamenáno mrazovou kalamitou v zimě na přelomu let 1928–1929. V pěstitelských oblastech Valašska úplně zmrzlo 22% jabloní, 37% hrušní, 40% třešní, 37% višní, 44% švestek, 50% slív, 90% vlašských ořešáků. Nejvíce tato mrazová vlna poškodila odrůdy importované ze západní a jižní Evropy. V rožnovském regionu mrazová vlna působila ve dnech 10. 2. –13. 2. 1929, kdy při sněhové pokrývce kolem 30 cm byly nejnižší denní teploty: 10. 2. –36,2 °C, 11. 2. –37,0 °C, 12. 2. –31,6 °C, 13. 2. –32,1 °C. Mrazová kalamita tak prověřila sortiment i na Valašsku a ukázala na význam místních odrůd, jejichž některé stromy rostou a plodí dodnes. Ve třicátých letech vychází nová rajonizace a doporučení tržních odrůd. **Pro ovocné školky v naší oblasti to znamená výrobu sadby sortimentu odolného vůči nízkým teplotám:**

Jabloně (výběr odrůd): 'Řehtač soudkovitý', 'Gdánský hranáč', 'Baumannova reneta', 'Boikovo', 'Průsvitné letní', 'Ontario', 'Jadernička moravská' ad.

Hrušky: 'Clappova máslovka', 'Špínka', 'Hardyho máslovka', 'Boscova lahvice', 'Dielova', 'Pastornice' ad.

Švestky: 'Domácí', 'Šlapanická', 'Wangenheimova', 'Zimmerova', 'Esslingenská'.

Slívy: 'Malvazinka', 'Ontario', 'Žlutá meruňkovitá', 'Zelená renklóda', 'Kirkeho', 'Mirabelka nancyská'.

Dále byly doporučovány další odrůdy ovocných druhů. Na základě mrazových poškození se do popředí dostávají odrůdy ruské a Mičurinovy, které byly využívány ve školkařství

a výzkumu. Ruské odrůdy byly důkladně prověřovány v 50. letech minulého století. Posléze se dostávají do nabídkového sortimentu ve školkách v Příboře (školky V. Dressler), které měly rozhodující vliv na oblast Rožnovska. Různé zahrádkářské spolky začíná sdružovat Český ovocnářský a zahrádkářský svaz a podporuje ovocnaření i amatérský výzkum.

Na Rožnovsku a Valašskomeziříčsku byly pěstovány tyto odrůdy ruského sortimentu:

Jabloně: 'Kitajka', 'Bezsemjanka', 'Antonovka velká', 'Rozmarin Fenix' ad.

Hrušky: 'Bere zimní', ad., slivoň - odrůdy: 'Trnka desertní' ad.

Rovněž byl mezi zahrádkáři udržován sortiment starých a místních odrůd, jak z regionu Valašska tak regionů sousedních či vzdálenějších:

Jabloně (obsahoval 29 odrůd): 'Adamovské', 'Bielova', 'Jánské rané', 'Jaderničky' (různé typy), 'Kopřivnický kuželek', 'Mušovo', 'Rajské zimní červené', 'Skalická štěpůvka', 'Větrové', 'Videčské', 'Žlutá valinka' ad.

Hrušně (obsahoval 10 odrůd): 'Hrachovka' (= 'Muškatelka'), 'Kaplický semenáč', 'Kačenka', 'Špinka', 'Zbuzanka' ad.

Slivoň (obsahoval 28 odrůd): 'Ananaska česká', 'Aninka', 'Čachtická', 'Čadkova', 'Doležalova', 'Velkoplodá', 'Flotova mirabelka', 'Kostelecká švestka', 'Kouřimská', 'Kuhnova pozdní', 'Kronedrova meruňkovitá', 'Mirabelka z Branek', 'Ohlbašská', 'Písecká švestka', 'Stanley prune', 'Špendlík žlutý', 'Vohralíkova pozdní', 'Vaňkova'.

Třešeň: (obsahoval 18 odrůd): 'Choltická chrupka', 'Václavka', 'Vlkova žlutá', 'Gaborova', 'Karšovka' ad.

V roce 1956 dokončil výzkumný úkol Karel Kohout, ve kterém studoval hodnotné odrůdy místního významu za účelem jejich zařazení do regionálních (oblastních sortimentů). Na základě studia starých a krajových odrůd ovocných dřevin na (TETERA 1987), lze doložit, jak vypadal sortiment starých a místních odrůd ovoce v 70. letech na Valašsku.

Jabloně (obsahoval 98 odrůd): 'Anesky', 'Baňár', 'Cverglové', 'Citrónky', 'Dvorčinka', 'Funtové', 'Hedbánky', 'Hrkávky', 'Jjeptiška', 'Kočičanky', 'Kočičí hlavy', 'Koženky',

‘Litoměřky’, ‘Míšenky’, ‘Major’, ‘Malinové holovouské’, ‘Německé’, ‘Strymka’, ‘Tvarůžky’, ‘Zajačky’, ad.

Hrušně (obsahoval 39 odrůd): ‘Blošťky’, ‘Cibulky’, ‘Červenky’, ‘Hnilky’, ‘Jakubinky’, ‘Medůvka’, ‘Ovesinka’, ‘Pečítky’, ‘Sypkaně’, ‘Šmuraně’, ‘Tvarůžky’, ‘Zelinka’ ad.

Slivoně (obsahoval 24 odrůd): ‘Bystřičky’, ‘Bílá trnečka’, ‘Duranzie’, ‘Kulovačky bílé’, ‘Kulovačky černé’, ‘Kozí cecky’, ‘Karlátky’ (Trnky), ‘Můčnice’, ‘Švestky’ (Trnky), ‘Valašské trnečky’, ‘Žluté slívy’.

Třešně (obsahoval 14 odrůd): ‘Bělice’, ‘Černice’, ‘Vrabčinky’ ad.

Význam inventarizace starých a krajových odrůd ovocných dřevin

a) V záchraně variability ovocných dřevin

Vzhledem k neustále se zhoršujícímu životnímu prostředí na Zemi vznikají i nové nároky na vlastnosti kulturních rostlin. Proto současné i perspektivní šlechtitelské cíle v ovocnářství jsou náročné. Stále intenzivněji se hledají odrůdy nesoucí donory rezistence ke škodlivým biotickým a abiotickým činitelům.

V současné době se šlechtění jabloní orientuje na rezistenci proti strupovitosti, padlí, spále růžokvětých, u slivoní na odolnost vůči virovému onemocnění – šarka. Teplomilné druhy (ořešák, broskev, meruňka, mandloň) na odolnost proti namrzání ve dřevě, v květu apod. Samozřejmě při zachování současných vzhledových, chuťových a jiných potřebných vlastností.

V budoucnu se budou prosazovat odrůdy rezistentní proti houbovým, virovým a bakteriálním chorobám, jakož i odolné vůči živočišným škůdcům, tedy biotickým činitelům. Pro pěstování budou vyžadovány odrůdy plastické ke kolísání teplot (ve dřevě, kořenech, květech a plodech), tolerantní k zamokření, suchu, zasolení půd, teplotním výkyvům během vegetace, reziduím, imisním stresům a dalším klimatickým defektům. Tedy budou odolné vůči abiotickým činitelům.

b) V poznání a zmapování doposud existujících místních odrůd

Je možné najít a vytipovat místní odrůdy, které se podílí na ekologizaci krajiny a sehrají důležitou roli při projektové dokumentaci územního plánování. Tyto se mohou použít k tvorbě biocenter a biokoridorů v krajině. Ne každý z projektantů – krajinářů je však vybaven znalostmi o místních polokulturních a lokálních odrůdách a formách regionu, který zpracovává. Žádný jiný dřevinný rostlinný druh nemůže být lepší pro rozvoj biologické diverzity v konkrétní lokalitě, než ten, který z ní pochází. Jistě naší krajině nepřispívá používání cizích druhů při výsadbě solitér, remízků i rozptýlené zeleně.

Pro zahrádkářskou a chalupářskou obec by mohly být zajímavé i ovocné druhy a odrůdy okrasně užitkového charakteru – s chutnými plody a okrasným (třeba barevným) listem anebo výrazným květenstvím.

c) V obohacení regionální historie, etnografie a dialektologie

Někteří historikové uvádějí, že ovocný strom připoutal člověka na jedno místo. Ovocný strom a člověk již dávno k sobě patří a historie některých rodů a rodin je s ovocným stromem spjata již několik století.

Vladaři, šlechta, panstvo i obyčejný lid se různým dílem zapsali do naší etnografie a dialektologie. Existuje mnoho krásných lidových písní, básní, pořekadel a sentencí o ovocném stromu. Vnímavost i těch nejobyčejnějších pěstitelů ovoce dala vzniknout pořekadlům, pravidlům a pranostikám, které pomáhaly v jejich práci.

Lidová pojmenování ovoce tvoří jednu z velkých částí dialektologického bohatství českého jazyka. Bohužel, toto tvrzení nelze doložit žádnou zveřejněnou studií, protože se touto problematikou zatím nikdo důkladně nezabýval. Jak uvádí Tetera (2002) neuzavřená práce dosud čítá více jak 6 500 českých pojmenování jabloní.

Kromě místních odrůd ovoce dostávaly lidové názvy i odrůdy pojmenované a pomologicky popsané. Například stará odrůda „Hedvábné bílé zimní“ má synonyma: 'Běličné', 'Bělicové', 'Bílé tafetové', 'Hedbávky', 'Hedbávní zimní tafetové', 'Hedvábče', 'Papírové', 'Polomíšenky', 'Syřečky', 'Tafetové', 'Tafetky', 'Tvarůšky' a další.

Lidové názvy odrůd ovoce vznikaly:

1. dle vlastností plodů – *Hrávky, Štěrchotky, Kamenice, Tvrdky, Křapáče, Papírky*
2. dle chuti – *Medová, Malinová, Jahodová, Sladké, Rybízové, Kyselky, Citronky, Zadrhalky*
3. dle tvaru – *Žbánky, Žbány, Cibule, Cibulky, Ploščky, Ovčí hubičky, Dlouhačky, Čáry*

4. dle barvy – *Červeňůvky, Červené, Krvavé, Krvouše, Cigánky, Sivule, Zelenky*
5. dle vzhledu – *Šedky, Škaredky, Skvostné, Žihané*
6. dle doby dozrávání – *Žitničky, Žňůvky, Ovesničky, Václavky, Bartolomějky, Šimůnky, Vavřinky*
7. dle původu – *Polky, Uherky, Němčůvky, Americké, Francouzské, Slovenky, Pražky, Koryčanky*
8. dle majitelů – *Kovářky, Sedlářky, Mexovičky, Machálky*
9. dle místa výskytu – *Dvorčinky, Polní, Pasečonky, Hajzlůvky*
10. dle využití – *Koláčky, Štrudláky, Sušilničky, Gořolunky*
11. dle doby a skladování – *Jarničky, Jarní, Dvouletá*
12. dle způsobu skladování – *Košová, Ovsová*
13. dle způsobu násady plodů – *Věncová, Věňčáky, Hroznová*
14. dle rodinných příslušníků – *Babiččino, Otcovo, Matčino*
15. dle následků požití – *Sralky, Drístačky*

d) V ekonomickém obohacení regionu

Při evidenci mohou být zjištěny odrůdy, které v minulosti hrály důležitou ekonomickou roli v obživě obyvatel, zejména lokalit vzdálených od města. Plnily funkci samozásobitelskou, ba i funkci obchodní. V některých obcích bylo i více sušáren než jedna, a téměř v každé druhé rodině se vařila povidla a snad v každé se „pálilo“ – vyráběla tolik proslavená „Valašská slivovica“.

S rozvojem alternativního zemědělství se nabízí využití ještě existujících plodících ovocných stromů v zahradách a krajině, které nebyly chemicky ošetřené. Úroda z těchto velkých stromů může být „ekologicky“ zpracována na mošty, povidla, dětské přesnídávky, křížaly, kandované ovoce, sirupy a samozásobitelské vysokokalorické tekutiny.

Vytipované a uznané stromy rovněž mohou být zdrojem příjmu jako semenné stromy pro produkci osiva na školkařský podnožový materiál.

e) V rezervoáru zdrojů vědeckého bádání

Biologické vědecké bádání pokračuje pomaleji než úbytek druhů a jednotlivých forem z naší přírody. Zachování jakéhokoliv druhu, odrůdy a formy může mít pro vědecké poznání nesmírnou důležitost. Pomineme-li pomology, šlechtitele a genetiky, ocení tuto oblast i systematikové, fyziologové a badatelé v oblasti historie.

Co nám ještě roste?

Celá zkoumaná oblast průběžného pomologického a inventarizačního průzkumu v okrese Vsetín, má své charakteristické podnebí, které je zde pojato jako dlouhodobý režim počasí se všemi jeho zvláštnostmi a proměnlivostí. Okres je ovlivňován podnebím mírného pásu. Jelikož celý okres Vsetín tvoří na 820 hor, kopců a pahorků, setkáváme se zde s velice rozdílným klimatem.

Může říci, že na dosud zmapované ploše se nachází 1458 stromů jabloní, 428 stromů hrušní, 2324 stromů slivoní, 469 stromů třešní a 158 stromů ořešáku. Jedná se o počty zdravých a plodících zástupců ovocných druhů, které můžeme zařadit do kategorie starých či krajových odrůd ovocných dřevin.

Při svých toulkách po Valašské krajině, především Velkokarlovicku, můžete spatřit celou řadu lokálních či krajových odrůd ovocných dřevin, které se dochovaly do současnosti. Především v lokalitách Leskoveček, Miloňov, Oslové, Bzové, Jezerné, Pluskoveček, Podřáté se nacházejí významné solitérní výsadby a sady krajových odrůd.

Z místních Valašských odrůd si připomeňme již zapomenuté, jako jsou např. u jabloní: 'Adamovské', 'Cigánka', 'Dvorjanky', 'Funtové', 'Hrabové', 'Jadernička', 'Kožůvka', 'Margátky', 'Měkýše', 'Podstráňky', 'Rožnovské citrónové', 'Skalická Hrabůvka', 'Šmurůvky', 'Tvarůžek', 'Valdůvky', 'Rozmarýny', atd, z hrušní: 'Dlouhačka', 'Funtule', 'Křivice', 'Jakubinky', 'Ovesnice', 'Pstružnice', 'Žlutaňa', atd., u slivoní: 'Katalónský špendlík', 'Bílá trnečka', 'Brněnská', 'Švestka domácí', 'Valašská trnečka', atd.

Výběr některých zastoupených odrůd – popis nalezené odrůdy

'Červené tvrdé' (Valašská kardynálka) – středně veliký kulatý plod, slámově žlutý s pruhovanou tmavou červení. Jablko je sladké, šťavnaté. Konzumuje se od října do června následujícího roku.

'Kardinál žíhaný' (Štrůdlové, Štrůdláky, Štrůdlůvky) veliký plod nepravidelného tvaru, s žebrováním, většinou tříhranný, žlutý s červeným žíháním. Chuť navinule sladká. Konzumuje se od října do ledna.

'Kožená reneta zimní' (Koženavé, Kožůvky, Kožůšky, Koženky, Kožuchy) – plody středně velké, ploše kulovité, zelené se slabým hnědočerveným líčkem, chuti sladké. Konzumuje se od října do března.

‘Šedá letní’ (Špinka) – pozdně letní, chutná, nenáročná odrůda s kožovitou slupkou, vhodná pro zavařování a sušení.

‘Avraňská’ – podzimní, chutná světloužlutá odrůda s červeným líčkem, vhodná pro kompotování, vydrží od září do října.

‘Pstružnice’ (Pstružka) – drobná, světle žlutá odrůda, chuti sladké. Vydrží od listopadu do ledna.

‘Bílá trnečka’ – plod středně veliký, široce eliptický, slupka zelená, dužnina mírně šťavnatá, barvy žlutozelené, chuti nasládlé. Plody nečervaví, plodí pravidelně.

‘Valašská trnečka’ – plod drobný, elipsovitého tvaru, slupka tenká, tmavomodrá, ojířená, dužnina šťavnatá, jemná chuti nakyslé.

Výsledky tohoto průzkumu – terénního a archivního budou využity při tvorbě dalších prezentačních aktivit Valašského muzea v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm. Především při realizaci nových selských výsadeb v areálu Valašská dědina za použití tradičních školkařských technologií.

Proto na závěr skromné přání, aby staré krajové odrůdy ovocných dřevin patřily opět do české vesnice a moravské dědiny, kde velký počet těchto stromů poskytoval mnoho funkcí a hlavně dotvářel celkový kulturní ráz a charakter vesnice či dědiny nebo místa ve volné krajině.

Vydáno za finanční podpory Ministerstva kultury ČR

